

Универзитет у Београду

Филозофски факултет

Одељење за историју

МАСТЕР РАД

Ђорђе Карађорђевић – принц и престолонаследник

Ментор: др Данко Леовац

Студент: Санела Поледица

Београд, септембар 2020.

Садржај:

УВОД	3
ПОРЕКЛО	6
Пера Кнежевић и зорна Зорка са Цетиња Црногорка	6
Цетињска свадба	9
Детињство и школовање	13
ДОЛАЗАК КАРАЂОРЂЕВИЋА НА ВЛАСТ	22
Мајски преврат	22
Престолонаследник, завереници и краљ	24
Анексиона криза	34
АБДИКАЦИЈА	37
Случај Колаковић.....	37
Свршен чин.....	39
ПРИНЦ ЂОРЂЕ ПОСЛЕ АБДИКАЦИЈЕ	43
Покушај повратка права на престо.....	43
Ратовања	45
ЗАКЉУЧАК	50
ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА	51

УВОД

Ђорђе Карађорђевић – праунук великог вожда Ђорђа Петровића, утемељивача српске државе, унук кнеза Александра Карађорђевића, који је протеран из своје земље, син краља Петра I, који је свој животни век провео у изгнанству и непрестаној борби за повратак у земљу својих прадедова – несуђени српски краљ.

У српској историји, још од њених првих владара, па да новог века, било је много несуђених краљева и претендента на престо, али ниједан као овај, изгнаник, луталица и заробљеник. Добровољно одступање од престола и државних прерогатива заступљено је у свим светским династијама, па се тако и у првој српској светородној династији њен родоначелник одрекао престола, али у корист свог средњег сина, супротно традицији примогенитуре, законима и пракси оновремених средњовековних монархија. Од тог чина, па на овамо у династији Немањића готово да није било мирне и добровољне смене на престола. Немањиног сина и првог српског краља Стефана Првовенчаног, на престола су наследили његови синови, редом, по старинству, али је сваки уклонио свог претходника уз помоћ силе. Након најмлађег, Уроша I, на власт су дошли његови синови, Драгутин, а након његове абдикације, млађи Милутин. Иако је између браће постојао договор о даљем наслеђивању престола, при чему би предност имао Драгутинов син, Владислав, престо је, насилним путем, још једном припао бочној грани династије, Милутину и његовим синовима. Борба за престолом се још више распламсала, па се завадио отац са сином, а потом и брат са братом, да би се на истом, ипак задржао старији Милутинов син, краљ Стефан Урош III. Њега је, пак, са власти збацио његов син, потоњи српски цар Стефан Душан IV. Сви претенденти, не успевајући да силом дођу на власт окончали своје покушаје задовољавајући се делом државе и почасним титулама, остајући тако у милости новог владара. Смене на престола у модерној српској историји и нововековним династијама, бар по дефиницији, могу се сврстати у абдикације – добровољна одступања од престола. Али шта у једном одступању са власти може бити добровољно? И какве побуде могу нагнати једног владара да се одрекне свих прерогатива у корист неког другог? У модерној историји први је то урадио кнез Милош Обреновић, који је абдицирао

под притиском Уставобранитеља, а у корист свог сина Милана, након чега је протеран из земље. Пошто је кнез Милан преминуо после само месец дана владавине, престо је припао његовом млађем брату, кнезу Михаилу. Ако је абдикација добровољан чин, зашто је кнез Милош абдицирао у корист смртно болесног старијег сина, и зашто се, након свргавања кнеза Михаила, а затим и кнеза Александра Карађорђевића, поново он нашао на власти, испред свог сина? Последњи који је абдицирао у династији Обреновића био је краљ Милан, први нововековни краљ Србије. И његово, наизглед добровољно одступање са власти, било је, заправо, последица много сложенијих унутрашњих и спољнополитичких проблема. Са друге стране у династији Карађорђевић као да је од почетка било предодређено да на престо ступају млађи синови и то, углавном, због смрти прворођених. Великог вожда наследио је најмлађи од тројице синова, кнез Александар, а њега Петар, трећи син и пето дете, од укупно десеторо. Судбина Петровог првенца и несуђеног наследника биће изложена даље у раду. За разлику од средњовековних модерна одступања од престола, било да су добровољна или не, обично су се завршавала политичким изгнанствима. Судбина Ђорђа Карађорђевића била је сасвим другачија. (П)остао је талац сопствене династије и сенка над Србијом.

*

Обзиром на маргинализованост и неистраженост lika и дела Ђорђа Карађорђевића, као главни извор у изради овог рада послужила је његова аутобиографија *„Истина о моме животу“*. Поред ње, у раду су коришћени *„Мемоари“* војводе Гавра Вуковића, и анализирани бројни новински чланци, као, можда, најбољи показатељ развоја и тока догађаја престолонаследниковог бурног живота, али и бројна друга научна литература, која је помогла да се, бар делимично, расветли живот и судбина једне од најмистериознијих и најконтроверзнијих личности српске историје с почетка 20. века.

Први део рада представља осврт на његове родитеље, детињство, одрастање и школовање као значајне факторе развоја његове личности.

Други део рада биће посвећен приликама у Србији после Мајског преврата и повратка Карађорђевића у Србију и на власт, са посебним акцентом на прве године владавине краља Петра, борбу са завереницима и Анексиону кризу.

Трећи део, који се може назвати и централним делом ове теме, биће посвећен самом чину абдикације и његовим узроцима.

У последњем делу биће изложен кратак преглед догађаја из његовог живота у првим годинама после абдикације и њеним последицама.

*

Имајући у виду временску дистанцу са које је писана аутобиографија и потенцијалну острашћеност њеног аутора покушали смо да, са резервом, осветлимо најбитније догађаје из његовог живота и одгонетнемо главне факторе који су довели до абдикације и резултирале дугогодишњим интернирањем бившег престолонаследника, што је за дуготрајну последицу имало његову потпуну скрајнутост из најважнијих историјских догађаја 20. века и српске историје уопште.

Пера Кнежевић и кнегиња Зорка

Рођен је на Цетињу 27. августа 1887. године¹, као треће дете и најстарији син кнеза Петра Карађорђевића и кнегиње Зорке Петровић. Поред њега брачни пар имао је још четворо деце, најстарију кћи Јелену² (1884 – 1962), Милену³ (1886 – 1887), Александра⁴ (1888 – 1934) и Андреју (+ 1890) године.

Његова прва сећања везана су за скромну кућу на Цетињу, мајку и њене најближе рођаке – оца Николу, мајку Милену, сестре и тројицу браће, принчеве Данила, Мирка и Петра.⁵ Топлина и носталгичност која се осећа у редовима мемоара док пише о својим првим сећањима указују на срећно и безбрижно детињство које је провео са најближим сродницима, којих је било заиста пуно. Наиме, књаз Никола и кнегиња Милена имали су чак дванаесторо деце.⁶ Већина његових тетки и ујака били су старији од њега, па се најрадије сећа игре и забаве са млађим рођацима – теткама Ксенијом и Вјером и ујаком Петром – док ујака Мирка⁷ посебно истиче као свој узор и великог идола из дечачких дана.⁸

Са друге стране, исто тако многобројне сроднике са очеве стране Ђорђе није познавао. Како сам каже „*наша једина рођака по оцу*“ била је тетка Ида.⁹ Поред ње, писао је још и о брату Павлу и стрицу Арсенију. Истина, Ида и јесте била једина рођака са очеве

¹ Сви датуми у раду су по старом календару.

² Радосне вести о рођењу првог унучета кнеза Николе освануле су на насловној страни новина. *Глас Црногорца*, 28.10.1884, број 44.

³ За разлику од своје старије сестре, рођење кнегињице Милене није прошло тако запажено, с обзиром да је друго женско дете заредом. Рођена је 19.04.1886. године. *Глас Црногорца*, 20.04.1886, број 15.

⁴ *Глас Црногорца*, 11. 12. 1888, број 50.

⁵ Ђ. Карађорђевић, *Истина о моме животу*, Просвета, (Београд 1969), 23 – 27.

⁶ М. Јовићевић, *Вјенчања на црногорском двору*, Cetinje, 1988, 42.

⁷ Када говори о принцу Мирку Ђорђе каже „*најстарији међу нама*“, иако се поуздано зна да је принц Данило био старији од Мирка пуних осам година; Ђ. Карађорђевић, *нав. дело*, 32.

⁸ *Исто*.

⁹ Персида (Ида) Николајевић (1860 – 1945) била је Ђорђева сестра од тетке, а не тетка како је он ословљава. Персида је била кћи Полексије Николајевић (1833 – 1914), рођене сестре његовог оца Петра. То што је ословљава тетком може се тумачити као последица велика разлике у годинама између њих двоје; Н.Јовановић, *Кнез Александар Карађорђевић : (1806 – 1885)*, Службени гласник (Београд), 2010, 26; Ђ. Карађорђевић, *нав. дело*, 24.

стране која је боравила са њима на Цетињу и поред које је растао, имајући у виду да је његов старији стриц, Ђорђе, преминуо 12. децембра 1888. године, не оставивши потомке иза себе.¹⁰ И прво сећање на самог оца, кнеза Петра, у мемоарима је доста штуро и хладно. Сећа се очевог строгог духа и страхопоштовања које су имали према њему, чак је и његов кабинет описао као хладну просторију, за децу потпуно непривлачну, за разлику од остатка куће коју описује са много топлих речи. У том његовом сећању посебно место има просторија десно од улаза, са породичним портретима, међу којима се само један смеши и изгледа ведро – портрет његове мајке.

*

Зорка – Љубица Петровић, рођена је 23. децембра 1864. године, као најстарија од седам кћери књаза Николе и кнегиње Милице. Прво име добила је на рођењу, а друго, мање познато, дао јој је на крштењу кум кнез Михаило Обреновић.¹¹ Ово кумство требало је да означи почетак добрих односа две државе, и буде симбол љубави и зоре. Тада нико није могао знати да ће се Зорка удати за највећег противника династије Обреновић и да ће их њени синови наследити на престолу.

Безбрижно детињство и одрастање под окриљем родитељског дома на Цетињу прекинуто је одласком у далеку Русију, 1875. године где су се Зорка и две њене млађе сестре, Милица и Анастасија (Стане) школовале у Смољнском институту, поред Петрограда, намењеном школовању деце из најугледнијих руских породица. Након седам година, на Цетиње су се вратиле две најстарије књажеве кћери, сада одрасле, образоване принцезе – Зорка и Милица – на општу радост и одушевљење поносних родитеља, али и целог народа.¹²

На основу преписке између књаза Николе и младе Зорке која се одвијала два месеца пре завршетка њеног школовања, закључује се да је књаз за своју најстарију кћерку имао велике планове – путовања по европским земљама и учење језика, не показујући ни

¹⁰ Д. Живојиновић, *Краљ Петар I Карађорђевић – живот и дело: у изгнанству 1844 – 1903. године*, Београд, 1988, 348.

¹¹ Односи Србије и Црне Горе у 19. веку (1804-1903), приредио П. Поповић, Београд 1987, документа 276, 277.

¹² В.Латковић, *Зорка Карађорђевић*, Београд, 2008, 29 – 30; 34 – 36

најмању намеру да осамнаестогодишњој принцези тражи мужа.¹³ Његове планове пореметила је брачна понуда од претендента на српски престо.

*

Петар Карађорђевић рођен је 29. јуна 1844. године у Београду, у најбројнијој владарској породици нововековне српске државе. Поред њега, кнез Александар и кнегиња Персида (Ненадовић) су имали још и: Полексију¹⁴ (1833 – 1914), Клеопатру (1835 – 1855), Алексу (1836 – 1841), Светозара (1841 – 1847), Јелену (1846 – 1867), Андреју (1848 – 1864), Јелисавету (+ 1852), Ђорђа (1856 – 1888) и Арсенија (1859 – 1936).¹⁵

Када је кнез Александар 3. јануара 1859. године из Београда прешао у Земун, започела је Одисеја породице Карађорђевић и отворено ново поглавље у сукобима две династије, које ће за исход имати смрт три члана породице Обреновић. За младог кнеза Петра, који је средином 1858. године са братом Андрејом отишао на школовање у Швајцарску, почео је живот у туђини и непрестана борба за повратак у своју земљу.¹⁶ По окончању школовања 1868. године, кнез Петар отпочиње широку политичку и пропагандну делатност, у намери да Карађорђевиће врати на престо. Помно пратећи ситуацију и користећи све немире и кризе у Србији, Петар је настојао да сваку од њих окрене у своју корист. Током 1879. године Кнежевином су кружиле гласине о Петровом плану да убије кнеза Милана, Ристића и Гарашанина, а током 1880. године о његовом боравку у Земуну.¹⁷ У таквим околностима, кнежевић је живео под будним оком бројних агената који су мотрили на сваки његов потез и од финансијске помоћи пријатеља, коју је враћао са каматом. Нарочито тешки дани за њега уследили су током 1882. године, када је Србија проглашена за краљевину, а Милан, сада краљ, макар привидно, учврстио свој положај на престолу. Велику узнемиреност Београду, пак, донела је чињеница да се до почетка 1883. године о Петровом кретању није знало ништа. За то време, он је мирно боравио на Цетињу.¹⁸

¹³ Г. Вуковић, *Мемоари*, I – III, (Цетиње Титоград 1984), II, 160 – 161; В. Латковић, *нав. дело*, 34.

¹⁴ Види напомену 6.

¹⁵ Н. Јовановић, *нав. дело*, 25 – 29.

¹⁶ Д. Живојиновић, *нав. дело*, 24.

¹⁷ *Исто*, 224, 232.

¹⁸ *Исто*, 235.

Цетињска свадба

У време доласка на Цетиње кнез Петар имао је 39 година и био познат по лагодном, момачком животу. Пратио га је глас луталице, коцкара, боема и љубавника. Поред свега тога, на њега се у многим земљама гледало као на претендента на српски престо и претњу, може се рећи чак и животну, по династију Обреновић. Имати таквог човека у близини значило је друштвену, политичку, војну, а нарочито међудржавну нестабилност.

Читав 19. век био је обележен политичким и националним буђењем балканских народа. Сарадња Србије и Црне Горе постала је нужност и императив таквог времена и основни предуслов за остварење коначног циља – ослобођења од османске власти и уједињења две државе. Односи две државе током овог периода прошли су кроз различите фазе, али чини се да никада нису били толико лоши као за време владавине кнеза и краља Милана Обреновић и кнеза Николе Петровића, чија су различита политичка стремљења доводила до честих несугласица. Идеја о националном ослобођењу као постулат будућности никако се није могла напустити, само су је и црногорски и србијански владајући кругови схватили као просто припајање суседних територија њиховим државама. Неизбежна последица таквог схватања било је династичко ривалство између Петровића и Обреновића.¹⁹ Стога није тешко разумети зашто је проглашење Милана Обреновића за краља Србије 1882. године толико погодило сујету кнеза Николе.²⁰

Одмах по проглашењу, цетињски двор је депешом обавештен о том чину. Књаз Никола је упутио честитке „од свег срца“. Краљ Милан и српска влада, настојећи да не изазову директну реакцију књаза Николе, на Цетиње су упутили председника Народне скупштине, Милана Кујунџића, са задатком да књазу Николи преда писма краља Милана о проглашењу Србије за краљевину.²¹

¹⁹ Н. Ражнатовић, *Књаз Никола и проглашење Милана Обреновића за краља Србије 1882*, Историјски записи 3 (1966), 516; Д. Живојиновић, *нав. дело*, 259.

²⁰ Н. Ражнатовић, *Књаз Никола и проглашење...*, 516.

²¹ *Односи Србије и Црне Горе у 19. веку*, документа 658-661.

Честитке цетињског двора упућене „од свег срца“ биле су само још један у низу тактичких потеза, мудрог кнеза и увод у игру која је имала да уследи.

*

Није могуће утврдити када, нити ко је први пут покренуо причу о браку између кнеза Петра и младе кнегиње Зорке, али се на основу садржине писма које је разменила са оцем само два месеца пре завршетка школовања 1882. године видело да кнез Никола није имао намеру да своју ћерку удаје. О томе сведочи и војвода Гавро Вуковић, који у својим мемоарима пише да је кнез Никола водио очајничку борбу, не знајући шта да уради са седам кћери које су пристизале са школовања и више него дозреле за удају – *„одгојене у раскоши, са великим идејама о свом високом, књажевском рођењу, на престолу, оне се не би могле видјети у ниским и мрачним црногорским кућицама, у којима вјетар пуше са свакоје стране и разноси дим и пепео на свакоје стране. Оне би се сматрале понижене кад би пошле за којим младим црногорским кучићем, са малим имањем, а никаквим школовањем. Ни књаз ни држава не би могли толиком броју зетова створити одговарајуће положаје, нити миразе, нити какве апанаже...²²„*, забележио је војвода. Тада је кнез дошао на идеју да на острву Врањини, средњовековном седишти Зетске митрополије, у сред Скадарског језера, сагради дом за своје неудате кћери. Његове планове осујетио је први просац.²³

У романираним биографијама младе кнегиње њен сусрет са кнезом Петром описује се као случајни, али судбински сусрет, из ког се родила љубав на први поглед. Истина је, међутим, била мало другачија. Како је тада забележио војвода Симо Поповић, личност блиска кнезу Николи и цетињском двору, а касније пренео биограф краља Петра, Драгољуб Живојиновић, о свадби Зорке и Петра причало се још у септембру 1882. године, приликом кнежевог боравка у Русији.²⁴ Лукави кнез Никола био је свестан ударца који би овим путем нанео краљу Милану, али је преузео промишљене и одмерене кораке, како би добио пристанак руског цара Александра III, знајући какав би одјек такав један брак имао

²² Г. Вуковић, *нав. дело*, 148.

²³ М. Јовићевић, *нав. дело*, 95.

²⁴ Д. Живојиновић, *нав. дело*, 243; Исти је записао како се овај предлог први пут могао чути још у октобру 1880. године, а као његов иницијатор наведен је руски амбасадор у Цариграду, гроф Игњатијев. Кнез Никола тада ову понуду није узео у озбиљније разматрање, због страха од раскида са Србијом.

у остатку Европе, пре свега код Аустро – Угарске, која је подржавала краља Милана. Изговарајући се родитељском бригом и обећањима да кнез Петар неће учинити ништа против Обреновића, успео је да издејствује царев пристанак. За то време, кнегиња Милена се налазила са ћеркама у Вишију, где се, несумњиво сасвим смишљено, нашао и будући младожења. Иако нема сасвим поузданих доказа да се нису сретали раније, верује се да је ово био први „судбински“ сусрет будућег брачног пара, након ког се кнез Петар у Бечу састао и са младиним оцем, кнезом Николом.²⁵

Тек неколико месеци након сусрета у Бечу кнежевић је дошао у званичну посету Црној Гори, а под изговором посете старим пријатељима. На Цетиње је стигао 16. јануара 1883. године²⁶ и остао до краја фебруара те године. Кнез Никола још једном је показао своју тактичност и мудрост, па је ово време искористио како би јавност, како европску, тако и домаћу, припремио за брак који је требало да уследи.²⁷ Упркос свим тежњама те припреме нису ишле тако глатко. Узбуркана јавност у Србији и Аустро – Угарској дочекала је вест о Петровом боравку на Цетињу са великом забринутости и сумњом, а на ноге је подигнут сав дипломатски кор. Питање је колико је и сам кнез Никола који је одлично водио ову дипломатску игру и успешно левитирао између Русије и Аустро – Угарске, заиста желео кнежевића Петра, изгнанника, луталицу, финансијски истрошеног и 19 година старијег човека за мужа својој младој кћери? Пристанком на брак, кнез Никола би, заправо, подржао кнежевићеве претензије на српски престо, за којим је и сам жудео. Тајним саветовањем на двору, у кругу најпореврљивијих личности породице одлучено је да се овај брак одобри. Питање је да ли се кнез лично икада у потпуности помирио са овом одлуком. Он је поново отпутовао у Петроград, како би отклонио и последње недоумице пред руским царем, где би се успут, у Бечу, срео са Карађорђевићима, ради уговарања појединости и датума свадбе.²⁸

²⁵ Д. Живојиновић, *нав. дело*, 244; Живојиновић даље наводи извештаје италијанског посланика на Цетињу Чезареа Дуранда, који је у јесен 1882. године писао како је кнез Петар затражио кнегињину руку још у лето 1882. године, што иде у прилог чињеници да сусрет у Вишију није био ни мало случајан, а још мање без знања и одобрења кнеза Николе.

²⁶ И поред настојања да ова посета прође у тајности, Глас Црногорца је већ првог дана по доласку пренео вест да је војводи Божи у посету дошао Карађорђевићев унук лично.

²⁷ Д. Живојиновић, *нав. дело*, 245.

²⁸ Сусрет са кнезом Александром догодио се у Паризу, супротно плановима да то буде у Бечу, а тамо је кнеза Николу сачекала још једна понуда – наиме, краљ Милан је као свој последњи адут употребио новац, не би ли подмитио кнеза Николу да одустане од свадбе. Живојиновић бележи да је кнез био на ивици да

*

Мора да је кнез Никола схватио да одступања не може бити, па се крајем јуна 1883. године вратио да приступи прирпемама за свадбу, прву у кнежевској породици. Одређено је да ће се просидба обавити 28. јула, а сам чин венчања у суботу, 30. јула 1883. године. У данима уочи доласка кнеза Петра и његове браће, и саме свадбе, осванула је у *Гласу Црногорца* једна необична прича, без потписа. Прича је смештена у 1464. годину, у дан уочи Никољдана, крсне славе Ивана Црнојевића. На славу долазе два млада слепца, који се, по обичају, смештају за сиротињски сто. Слуге су, чувши слепце како говоре да Иван зна ко су, не би били смештени ту, обавестили господара о томе. Иван их је, након што је сазнао ко су, ставио поред себе у зачеље – а били су то синови Ђурђа Смедеревца, слепи Гргур и Стефан. Већ сутрадан Иван је објавио како ће своју кћи, Марију, удати за слепог Стефана, али како она није хтела ни да чује, оженио га је својом синовицом, Ангелином, која је одмах пристала уз речи „*хоћу ја, да сачувам племенити сој деспотовића.*“²⁹ Било је то ново масло кнеза Николе, којим је недвосмислено желео да свима стави до знања како он спасава Карађорђевиће и доказује премоћ над својим зетом.

Свечаности су отпочеле просидбом 28. јула, која је завршена у вечерњим сатима, пригодним балом, а наредног дана, гости су заједно са младенцима присуствовали служби у манастирској цркви. У суботу, у 11 часова свечана поворка кренула је ка Цетињском манастиру, где је обављено венчање уз благослов епископа Висариона. Након примања честитки младенци су отпутовали ка Котору, а одатле у Луцерн и даље ка Бечу, где се млада сусрела са кнежевићевим оцем Александром. Након тога отпутовали су за Париз, где је требало да се настане.³⁰

*

Био је то, за кнежеве Петра и Николу, обострано користан политички брак. Једина која од њега није имала користи била је млада кнегиња. Ипак, Зорка врло брзо и у пуној

поклекне, али је кнежевић Петар на време дознао за ове сплетке и затражио да се датум венчања утаничи у року од 24 сата. Било је то прво у низу неслагања, а могло би се рећи и понижења, између таста и зета, које, опет, говори у прилог неодлучности кнеза Николе да своју кћи уда за кнеза Петра; Д. Живојиновић, *нав. дело*, 264 – 266.

²⁹ Д. Живојиновић, *нав. дело*, 272 – 276; Након овога сукоби су наставили да се ређају; види: Г. Вуковић, *нав. дело*, 164 – 165.

³⁰ Д. Живојиновић, *нав. дело*, 277 – 278.

мери испољава сву своју енергију и амбиције и постаје један од главних актера антиобреновићевске делатности и сива еминенција акције која је за циљ имала повратак Карађорђевића на престо у Србији.³¹ У браку који је трајао једва седам година, кнежевски пар претурио је многе невоље преко главе – најпре су 1885. године преминули кнегињина сестра Марија³² и кнежев отац, кнез Александар³³, а затим, 1887. године њихова млађа ћерка, Милена, док је кнежев брат, Ђорђе, његова главна финансијска залеђина породице, преминуо 1888. године³⁴. Две године касније, 1890. године, кнеза Петра задесила је највећа породична трагедија – губитак супруге и тек рођеног сина.³⁵

Детињство и школовање

У мору сцена из детињства, једна, нарочито болна, остала је „јасно“ урезана у принчевом сећању. На врло детаљан и сликовит начин у његовим мемоарима описана је смрт кнегиње Зорке: „*мати је већ данима замишљена и брижна...*“, „*...отац је дуго на путу и требало је давно да стигне. Очеви путеви су опасни и никада се не зна да ли ће се вратити кући.*“ А даље наводи: „*атмосфера је нарочито озбиљна, јер се чека блиски порођај моје мајке. Лекар из Европе је већ стигао, а оца нема.*“ Чувши звук кочија и препознајући очеве кораке, Ђорђе се присећа даљих догађања: *Врата мајчине собе нагло се отварају. Мати је чула оца. Бацила је рад с којим је покушавала да ублажи бригу и сада му лети у сусрет... Стрепила је данима, веровала да је изгубљен, да га никада неће видети, – а он долази... Деда је потрчао за мајком, покушава да је задржи, да је бар мало обуза и примири, али се она отрже из његових руку... Отац је жив и стигао је... Нико нема право да јој смета, нико не може да јој ускрати радост поновног сусрета, – и она, гласно се смејући, раздрагана, препорођена, лети у сусрет оцу који шири руке. И тада, док и сам хоћу да потрчим – догађа се нешто страшно... Узбуђена, задихана, јурећи, мати се заплиће за басамаке и пада...пада... Чујем њен врисак, меша се са избезумљеним*

³¹ В. Латковић, *нав. дело*, 104 – 108; 115 – 121.

³² Кнегињина Марија преминула је у Петрограду 25.04.1885. године; *Глас Црногорца*, 28.04.1885, број 16.

³³ Преминуо у Темишвару, 21.04.1885. године. *Глас Црногорца*, 05.05.1885, број 17.

³⁴ *Глас Црногорца*, 18.12.1888, број 51.

³⁵ Д. Живојиновић, *нав. дело*, 348 – 350.

*узвицима оца који покушава да је придржи, – да је подигне. Многа врата се журно отварају и уплашена лица трче ка степеништу. Отац је већ подигао мајку и носи је на рукама. Лице му је изобличено од страха и он посрће...а на врху степеништа, блед и занемео, стоји деда...*³⁶

У време када (би требало да)³⁷ се овај трагични догађај збио, Ђорђе је имао свега две и по године, тако да се претходна тврдња о овом догађају, као првом „јасном догађају“ који памти, мора одбацити као немогућа. Ако пођемо од претпоставке да је мемоаре написао у позним годинама живота и да се користио сећањем и причом других чланова породице о несрећном догађају, опет налазимо да је чудно што не помиње никакву временску одредницу, и уз тако сликовит опис, даје врло мало чињеничних информација, које је, макар у годинама писања, морао знати. Ђорђе је, са временске дистанце са које пише о минулим догађајима морао знати да се његова мајка породила и да је након ње преминуо и његов брат Андреја. Ако уђемо мало дубље у анализу и упоредимо његово „сећање“ са биографијом краља Петра Драгољуба Живојиновића, уочићемо бројне нелогичности. У Србији је, абдикацијом краља Милана 1889. године, на власт дошао његов малолетни син, Александар, до чијег пунолетства је требало да влада трочлано Намесништво. Одласком краља Милана са српског трона, односи између Србије и Црне Горе, по природи ствари, требало је да крену на боље, чиме је кнез Петар постао камен спотицања у односима две државе, што је одмах довело до заоштравања и онако лоших односа са тастом, књазом Николом.³⁸ Кнез Петар искористио је зиму и кнегињину пету трудноћу да се удаљи са Цетиња, те су се са кнегиња и он са децом, можда већ крајем октобра те године, повукли у Дубровник. За све време њиховог боравка у Дубровнику, кнез Никола је свом зету писао срдачна и пријатељска писма, изражавајући жељу за њиховим повратком у Црну Гору, па чак и показујући забринутост за зетову личну безбедност. Да ствар буде још чуднија, писма су била учестала и у њима је своју кћер, а Петрову жену, називао његовом „лошијом половином“, тврдећи да повлачи свој ранији исказ, да Зорка личи на њега.³⁹ Било како било, кнежевски пар се у децембру 1889. године вратио на Цетиње, где се очекивао долазак лекара из Европе, што опет демантује принчеве

³⁶ Ђ. Карађорђевић, *нав. дело*, 28 – 30.

³⁷ Ђорђе не наводи датум.

³⁸ Д. Живојиновић, *нав. дело*, 351 – 352.

³⁹ *Исто*, 353 – 355.

наводе да је лекар већ био ту. Живојиновић, пак, даље наводи да је кнез Петар био на Цетињу када се кнегиња породила 25. фебруара 1890. године и родила трећег сина, ког су назвали Андреј.⁴⁰

Само два дана након порођаја кнегињино стање се због назеба погоршало, добила је високу температуру, а *дворски* лекар је дао дијагнозу – општи перитонитис – запаљење трбушне марамице. Из Беча су одмах позвани специјалисти, доктори Браун и Рокитански, којима је у тадашњим условима требало седам дана да стигну, као и кнез Никола и кнегиња Милица који су се у том тренутку налазили у Бару и Ријеци. Упркос свим напорима доктора Симоновића и Ковачевића, кнегиња је преминула 4. марта, у 23:45. минута.⁴¹

*„И зажали за Њом све што је живо, све што има срца и душе и што Је знаваше и што тек чујаше за Њу... Кад мушка глава пане на бојишту, бранећи своје огњиште, кажу да је јунак. Но, исто је јуначна и женска глава, која пане множећи своје огњиште...”*⁴²
Убрзо након ње разболео се и Андреја, који је преминуо 19. марта, јер, како стоји записано *„није могао без Мајке.”*⁴³

Као што се из приложеног може закључити, није било ни говора о кнегињином паду низ степенице.⁴⁴ Ђорђеов осврт на последње дане своје мајке и сам чин страдања говоре у предност једној другој, не тако популарној теорији, која је настала у црногорским круговима, а која тврди да је за пад низ степенице крив кнез Петар, који ју је гурнуо у изливу беса.⁴⁵

*

У даљем следу догађаја, Ђорђе се осврће на очев одлазак, али и на пажњу и љубав којом су њега, старију сестру и млађег брата обасипали баба, деда, тетке и ујаци, који су

⁴⁰ Глас Црногорца, 04.03.1890, број 10.

⁴¹ Глас Црногорца, 11.03.1890, број 11.

⁴² Исто.

⁴³ Глас Црногорца, 24.03.1890, број 13; Д. Живојиновић, *нав.дело*, 356.

⁴⁴ У Гласу Црногорца дат је краћи преглед догађаја, од порођаја, па све до сахране. Ђорђе њену смрт ставља у исти дан када и пад; он каже да је смрт наступила *„нешто доцније”*, што се не може сматрати ближом временском одредницом за размак од неколико дана; Ђ. Карађорђевић, *нав.дело*, 30; Д. Живојиновић, *нав.дело*, 356.

⁴⁵ М.Јовићевић, *Zorna Zorka – Život i smrt najstarije kćerke knjaza Nikole*, montenegrina.net (pristupljeno dana 05.10.2020. године)

на себе преузели улогу не само васпитача, него и родитеља малишана. Очево одсуство, с обзиром на његову строгаћу, осетио је као велико олакшање и могућност да оствари све своје дечачке несташлуке, знајући да ће за њих сва кнегињина породица увек наћи разумевања.

Кнез се, наравно, побринуо да деци у његовом одсуству не фали ништа. Још као деци пронашао им је две дојкиње Крстану из Његуша, за Александра, и Петрану из Медовина за њега, док се о Јелени бринула извесна Сара.⁴⁶ Касније су се о њима, поред свих чланова породице, званично бринуле његова сестричина Персида – Ида Николајевић и енглескиња мис Еверард, страх и трепет његовог детињства.

Иако, наизглед сасвим безазлени, поједини догађаји из Ђорђевог детињства оставили су дубоког трага, не само у његовом сећању, него и на његову личност уопште. Један од таквих догађаја био је сукоб са Ивом, рођаком бабе Милене, који се од случајног ударца приликом трке за час претворио у гладијаторску борбу. У том окршају, Ђорђе је показао своју импулсивност, али и срчаност и спремност на борбу до смрти, што би се боље могло окарактерисати као недостатак страха, него као храброст, а што ће потврдити и касније током живота, у својим правим војним окршајима. Може се рећи да су га Александрови поступци погађали од малих ногу. Док је он истицао како са њим и у слози и у неслози иступа братски, Александар је након његове свађе са Ивом и осталим Црногорцима наставио дружење са њима, не обраћајући пажњу на њега. Ту се испољавају друге две његове особине – упорност и инат. Ђорђе више није желео игру са старом дружином, па ни по цену самоће. Тако лутајући, он налази новог друга, Станка, пред чијом се добротом и скромношћу постидео и сакрио своје кнежевско порекло. Та безазлена свађа са тако поноситим дечаком довела је до тога да Ђорђе током читавог свог живота прећуткује или лаже о свом пореклу. Могло би се рећи да је врло рано уочио све лепоте дружења са „обичним“ светом, што ће практиковати и касније, током живота.⁴⁷

Догађаји које је у својим мемоарима описао након смрти своје мајке одиграли су се када је имао, отприлике, шест година. Знајући да је 1894. године отишао у Женеву у доби

⁴⁶ Ђорђе, наравно, ова имена не помиње, јер је био и сувише мали да би их се сећао; Д. Живојиновић, *нав. дело*, 357.

⁴⁷ Ђ. Карађорђевић, *нав. дело*, 32 – 48.

од седам година, а да је у разговору са Станком најављивао полазак у школу „наредне године“, и да је свему томе претходио разлаз са Ивом и дружином, лако је утврдити његову старосну доб, и, самим тим, прихватити ова његова сећања као доста реална и објективна.

Негде у том периоду Ђорђе је сазнао да није Црногорац, а захваљујући деди Николи и ујаку Мирку, научио је прве лекције, о Србији, својој породици, али и оној другој „противничкој“.⁴⁸

Занимљиво је како је све иоле емотивне догађаје из живота запамтио, па се тако јако добро сећа Божићне вечере и дедине грдње, одласка са Цетиња, опраштања од куће, драгих људи, пријатеља, уплаканих тетке, мајкиног ковчежића, у ком је стајало сво њихово богатство и од ког је зависила сва њихова будућност.

*

Долазак у Женеvu те 1894. године, за седмогодишњег принца и његовог годину дана млађег брата, био је посебан доживљај. Они никада пре нису путовали нигде, воз су видели први пут тада, а тако дуг пут завршио се доласком у тако велики град, па још и боравком у луксузном хотелу, који је за братске несташлуке значио бескрајан извор авантура.⁴⁹

Прелазак из хотела у кућу у улици Монетије, није им тешко пао. Мала дружина се врло брзо привикла и на нове чланове послуге, комшилук, па чак и на школу, која је тог првог дана у очима седмогодишњака изгледала застрашујуће. Нови најбољи пријатељи малог принца били су Жан, школски друг, и Морис, први комшија. Одмах је пронађена и главна мушка преокупација – фудбал на пољанчету – па се Ђорђев живот одвијао на релацији школа – пољанче. Како је кнез још за време живота на Цетињу плаћао својим наследницима часове француског, њихова адаптација протекла је без икаквих проблема.⁵⁰

Први снажнији утисак током живота у Женеви на принца је оставила „замена“ чланова породице. Његова старија сестра Јелена, отишла је у Русију на школовање. Како

⁴⁸ Исто, 48 – 53.

⁴⁹ Ђ. Карађорђевић, *нав. дело*, 63 – 64.

⁵⁰ Исто, 65 – 66 ; 67 – 72.

је знао да ће и он и Александар ускоро и сами кренути тамо, сестрин одлазак га, рекло би се, није претерано погађао. Много више емоција у њему изазвао је долазак новог члана породице, њиховог брата од стрица, маленог Павла. Са непуне три године Павла је његов отац, кнез Арсен, довео у Женеву и поверио свом брату Петру и синовцима Ђорђу и Александру. За Ђорђа је ова улога и значај који им је дао стриц Арсен када их је замолио да пазе на млађег брата била од изузетног значаја, можда највише због тога што је и сам у том узрасту заувек остао без мајке, али ускраћен и за оца, који је често био одсутан, па је знао како је то одрастати без родитеља.⁵¹

Убрзо, Павле постаје камен спотицања између Ђорђа и Александра. Њима двојици ни отац, а ни било ко од послуге није показивао толику наклоност и љубав као Павлу, што је Александра прилично заболело. Александар у време Павловог доласка и није био тако мали да не би разумео потребу да се дечаку поклони пажња, његов поступање према Павлу ког је, чак, и истукао једном приликом у врту, јесте почетак исказивања његових карактерних особина.⁵²

Још једна од снажних емоција и успомена које носи из времена боравка у Женеви, била је Александрова болест. Млади принц је оболео од дифтерије, само дан након жустре расправе око Павла. Болест је толико узела маха да је кнез, након неколико дана борбе за његов живот, морао да пристане да му се да инјекција против дифтерије, до тада неиспитана у Швајцарској.⁵³

Последње године боравка у Женеви прошле су без већих трзавица, са угодним распустима које је 1898. и 1899. године провео са, најпре Александром и Серјожом⁵⁴, а потом и оцем и Павлом, код своје тетке Јелене, италијанске краљице, у велелепном дворцу Ракониђи.⁵⁵

*

⁵¹ Ђ. Карађорђевић, *нав. дело*, 79 – 82.

⁵² *Исто*, 83 – 84.

⁵³ *Исто*, 85 – 88.

⁵⁴ Серјожа је био студент ког је кнез Петар унајмио како би принчевима држао часове руског језика, како би били припремљени за наставак школовања у Русији.

⁵⁵ Јелена је Ђорђева тетка по мајци, једна од „млађих“ тетки, које су обележиле његово детињство. Ђ. Карађорђевић, *нав. дело*, 89 – 93.

На путу за Русију младе принчеве пратио је и њихов отац, тада већ остарели, кнез Петар. Желео је да се побрине и осигура да своје наследнике оставља у сигурним рукама и да им у далекој, али братској Русији, ништа неће зафалити. У ту сврху, Петар се са Ђорђем и Александром упутио најпре према Петерхофу и дворцу кнегиње Милице и великог кнеза Петра Николајевича, како би принчеви упознали своју рођену тетку, само две године млађу од њихове мајке. Она и њен супруг, велики кнез, требало је да буду најважнија подршка кнежевој деци за време четворогодишњег школовања у Русији.⁵⁶

Након упознавања са тетком и рођацима, Ђорђе се са оцем и братом запутио у место будућег школовања – Кадетски корпус Цар Александар II, у Петрограду. Иако је школска година већ била отпочела, кнез је са директором, генералом Рудановским, уговорио да Ђорђе ступи у први разред, надокнађујући успут изгубљено. Тако је отпочео његов кадетски живот.⁵⁷

За разлику од школовања у Женеви, Ђорђе је школовању у Русији посветио много више пажње у својим мемоарима, што је и логично, јер је у Русију дошао као дванаестогодишњак, па је самим тим боље и памтио и резонувао свет око себе. Живот далеко од родитељске куће, оца и тетке Иде, учинио је његово сазревање доста бржим. Сада је требало прихватити живот у интернату, строгу војничку дисциплину, ред, рад и послушност. Иако и сам за себе, а и кнез Петар, каже да је „диваљ“, и да тешко склапа нова познанства, то се читајући његову биографију ни по чему не може закључити, чак напротив. И овде је као и у Црној Гори са Станком, и у Женеви са Жаном и Морисом, Ђорђе врло брзо ступио у контакт и спријатељио се са дечаком по имену Сергије⁵⁸. Или није био тако повучен и асоцијалан, како је мислио, или је имао непогрешив осећај у процени људи, па се тако брзо по упознавању извесног Ивана Р, још брже дистанцирао од њега.

Овде у Русији поново је дошла до изражаја једна од његових особина испољена још у раном детињству – стид од свог племићког порекла. Уместо у Петерхофу, на имањима

⁵⁶ Ђ. Карађорђевић, *нав. дело*, 94 – 100.

⁵⁷ *Исто*, 100 – 102.

⁵⁸ Аутор наводи да су сва имена из овог периода живота, осим имена чланова породице, измењена, како би се заштитила њихова личност. Ђ. Карађорђевић, *нав. дело*, 103.

својих тетке, великих кнегиња, Ђорђе је своје дане проводио са Сергијем и његовом породицом у скромном руском стану, трудећи се да сакрије своје порекло.⁵⁹

Поред настојања да сакрије своје најближе сроднике из Петрограда, Ђорђе ће се, највероватније по први пут, суочити са болном истином – о непознавању своје земље, оца, и породичне ситуације. Испитивања Серјожиног оца и брата Константина о Србији за њега су била изузетно непријатна, а посебан анимозитет створило је питање: Да ли је његов отац, можда, политички емигрант? Иако, како сам каже, није био сигуран у значење ове речи, питање га је изузетно погодило. Разљутила га је смелост Серјожиног оца да му поставља таква питања, а заправо га је љутио одговор који није знао или га је тек делимично назирао.⁶⁰

Приликом цареве посете кадетском корпусу млади кадет био је, пред целим одељењем, позван да иступи и поздрављен од стране цара и царице лично. Овај неочекиван, али изузетно значајан гест, Ђорђе не само да није знао да протумачи, већ ни да цени. Сматрао је да су му породица и порекло терет ког се никад не може отарасити, а нарочито се бојао рекације другова из корпуса, пре свих Сергијеве.⁶¹

Дани у корпусу текли су уобичајено, када је током 1902. године Јелени стигло писмо од тетке Иде, која се налазила у Лондону. Она је известила децу да је Петар остао сам са Павлом у Женеви и да је, због финансијске немоћи, прешао у мали апартман у улици Белот. Ова вест о тешком очевом финансијском стању стигла је као гром из ведра неба. Јелена, наизглед о томе није могла ништа ни да наслути, а Ђорђе се одмах присетио сцене са Цетиња, разговора између кнеза Николе и кнегиње Милене, у ком је кнез оптуживао Петра да троши своје и Зоркино наследство на своје војевање и да ће због истог децу оставити без ичега. Ако тада није разумео или није желео да разбере значење тог разговора, сада му је било јасно – породица је била пред банкротом.⁶² Отрежњење које је тада доживео довело га је до тога да сазри преко ноћи и као старији син преузме одговорност према оцу и породици, одлука је била донета – вратиће се у Женеву и бити уз

⁵⁹ *Исто*, 107; 115.

⁶⁰ Ђ. Карађорђевић, *нав. дело*, 117 – 118.

⁶¹ *Исто*, 120 – 125.

⁶² *Исто*, 140 – 142.

оца, продаће имање како би опстали, а он се свечано заклиње да ће, кад одрасте повратити дедовину и очевину; једнодушно је уз њега стао и Александар.⁶³

Ситуација у Женеви учинила је да се Ђорђе у потпуности фокусира на предавања⁶⁴, учење и школу, али и да још више омрзне богатство и раскош стечену на основу кнежевског порекла, коју је уживао као сродник кнежевске породице, док се његов отац злопатио сам и понижен у малом апартаману. У таквом расположењу у школу је стигла вест да принц мора хитно поћи у Петерхоф – нешто се догодило оцу – била је једина мисао.

*

Док је у истом том двору само неколико месеци раније од својих тетке и великог кнеза слушао о личности жене по имену Драга Машин⁶⁵ и њеним интригама у Србији, није ни слутио да ће њена смрт њему и његовој породици обезбедити коначан повратак у земљу. Недостатак емпатије са којим су му присутни на двору саопштили трагичну вест о смрти краљевског пара, изазвала је, поред узбуђења због повратка у земљу и дозу гнушања. По први пут, већ тада, Ђорђе је схватио колико борба за престо може бити горка и беспоштедна.

Још неко време провео је у Петрограду, завршавајући последњу годину школовања у кадетском корпусу, а онда је кренуо у отаџбину...

⁶³ Исто, 144 – 146.

⁶⁴ У биографији краља Петра може се, из његове преписке са свастиком, великом кнегињом Милицом, сазнати да ни Ђорђе, ни Александар нису били најсјајнији ученици, макар те 1903. године. Д.Живојиновић, *нав.дело*, 469 – 470.

⁶⁵ Први пут је за њу чуо још у Женеви, када је, пролазећи поред кабинета свога оца, случајно чуо његов разговор са непознатим човеком о дотичној. Ђ. Карађорђевић, *нав. дело*, 73, 135 – 138.

ДОЛАЗАК КАРАЂОРЂЕВИЋА НА ВЛАСТ

Мајски преврат

У 03:50 часова, у зору 29. маја 1903. године убијени су последњи Обреновићи, краљ Александар и краљица Драга.⁶⁶ Завереничко језгро формирано је још у јулу 1901. године, а убиство краљевског пара планирано у више наврата - најпре у августу те године, на балу код Коларца, а потом и у октобру, на маневрима који су требали да се одрже на Убу – оба пута осујетио је брачни пар који се није појавио на поменутиим свечаностима. Током 1902. године, завера је још више узела маха, па јој се придружују и политичари и други цивили, а један од главних виновника догађаја из 1903, Драгутин Димитријевић Апис тврдио је тада да се зло може уништити само ако се „сасече у корену“.⁶⁷ У новембру 1902. године одржан је још један у низу завереничких састанка, на ком се, између осталог, говорило и о кандидатима за новог краља. Планови да на престо седне принц страног, руског или немачког порекла, одбачени су због компликација које би сасвим сигурно уследиле или са Русијом или са Аустро – Угарском.⁶⁸ Предлог седморице завереника био је кнез Петар Карађорђевић, кога би, као претендента из народне династије, прихватио народ, али и војска, пре него неког страног принца.

У ту сврху одлучено је да се у Швајцарску пошаљу изасланици који би преговарали са њим о учешћу у преврату. Како је кнез Петар избегавао сусрет са завереницима, они су прибегли посредништву његовог представника у Бечу, Јаше Продановића. Кнез Петар пристао је на сусрет тек на Хаџи – Томин позив и сусрео се са њим у Луцерну 1901. године. Био је то једини сусрет између кнеза и завереника. Неповерљив према српским политичарима, кнез се за заверу заинтересовао тек када му је Хаџи – Тома саопштио да на челу свега стоје официри.⁶⁹

⁶⁶ В. Казимировић, *Црна рука: личности и догађаји у Србији од преврата 1903. до Солунског процеса 1917. године*, Нови Сад: Прометеј, 2016, 13 – 19; Ана Столић, *Краљица Драга Обреновић*, Београд 2009, 160, 163, 189.

⁶⁷ Д. Живојиновић, *нав. дело*, 452 – 454.

⁶⁸ *Исто*, 455.

⁶⁹ В. Казимировић, *нав. дело*, 97; Д. Живојиновић, *нав. дело*, 456.

Упућеност кнеза Петра у завереничке планове је неупитна⁷⁰, али његово саучешће у завери не може се са сигурношћу ни доказати, ни отписати.⁷¹ Кнез није желео да дође на окрвављени престо, а у условима које је често истицао, увек је понављао једну жељу – да на престо дође слободном вољом народа, редовним путем, избором у Народној скупштини. Из завереничких преговора са кнежевим представником, Јашом Ненадовићем, наслућивало се и његово колебање да ли да кандидат за престо буде он или његов старији син – Ђорђе.⁷²

У преписци која се између кнеза Петра и Јаше Ненадовића водила уочи само атентата запажа се кнежева преокупација свакодневним проблемима, првенствено финансијским, од којих је зависило и школовање његове деце, као и егзистенција породице уопште, али и здравственим. Кнез је био рђавог расположења и песимистичан због ситуације у Србији, за коју је веровао да не може да се промени у скорије време и да ће краљ Александар и даље влади „по Милановски“.⁷³

Управо је Ненадовић, одмах по преврату, обавестио кнеза у Женеви о догађајима који су се збили претходне ноћи. Кнез у ове вести није поверовао све док није прочитао ванредно издање новина. Жаљење које је изразио деловало је искрено, али не претерано дубоко.⁷⁴

*

Завера која је планирана читаве две године и која је окупила читав државни врх спроведена је успешно. Сада је требало формирати владу и припремити терен за долазак новог краља. Већ при првим потезима завереника могла се назрети њихова даља политика.

⁷⁰ У његовим забелешкама наводе се имена чувених београдских шпијуна. Мада се не зна кога су они тачно шпијунирали, нити се на основу истих може закључити какав је био његов став према завери, ипак недвосмислено укажу на одређени степен упућености у њу. Д. Живојиновић, *нав. дело*, 466.

⁷¹ Кнез Петар се због финансијских проблема 1902. године преселио у мали пансион у улици Белот, али, према тврдњама Хаџи – Томе, који се састао са њим у Луцерну, Петар га је овластио да у његово име финансијски помогне заверу, а он ће му новац вратити по доласку на престо. Такође, према тврдњама Вукашина Петровића, кнез је, преко свог опуномоћеника, Јаше Ненадовића, аустро – угарским званичницима упутио писмо у ком се обавезао на сузбијање антиугарске политике и пропаганде у Босни и Херцеговини. В. Казимировић, *нав. дело*, 95 – 96, 150.

⁷² У писму упућеном руском цару 1902. године, кнез Петар јесте молио за помоћ при доласку на престо, ако не њега, онда његовог сина. Д. Живојиновић, *нав. дело*, 460; В.Казимировић, *нав. дело*, 149 – 150.

⁷³ Д. Живојиновић, *нав. дело*, 469 – 471.

⁷⁴ *Исто*, 475.

Најпре је требало одлучити какав ће карактер имати влада – војни или цивилни. Одлука је пала на цивилну владу, која ће бити директно потчињена пуковнику Дамјану Поповићу.⁷⁵ Одмах по формирању влада је објавила прокламацију у којој је саопштено да су „*краљ и краљица погинули*“, да на снагу ступа Устав од 6. априла 1901. године, не онај из 1888, и да се за 2. јун сазива Народно представништво распуштено од стране, сада покојног краља Александра, 25. марта. Даље је свим посланицима и сенаторима Народног представништва наређено да уочи 2. јуна буду у Београду. Прокламација је у народу имала велики одјек, а нарочита пажња усмерена је ка „несебичности завереника“, који су као главни виновници државног удара, по обављеном послу, препустили другима да заведу нови политички режим.⁷⁶ Заправо, завереници су били апсолутни господари ситуације, а министри само пијуни у њиховим рукама.

Формално, Петра Карађорђевића изабрало је и прогласило за краља Србије, са правом наследства престола у његовој династији, Народно представништво, у саставу у ком се налазило пре државног удара од 25. марта. Такође, представништво је на снагу вратило Устав из 1888, године, што је представљало незаконит поступак, јер је ту надлежност имала Велика народна скупштина.⁷⁷

Петар се у моменту избора налазио у Женеви, па је телеграфски извештен о избору Народног представништва. Упутио је две депеше захвалности – председнику владе Јовану Авакумовићу и председнику Народног представништва Петру Велимировићу. По доласку у земљу краљ је положио заклетву на Уставу и нова ера отпочела је и за Србију и за династију.

Престолонаследник, завереници и краљ

На путу до Београда престолонаследника, Александра и Јелену пратио је, из Петрограда, секретар посланства, а у Бечу су их дочекали њихови будући ађутанти –

⁷⁵ В. Казимировић, *нав. дело*, 128 – 129.

⁷⁶ В. Казимировић, *нав. дело*, 132.

⁷⁷ *Исто*, 133, 137.

Петар Живковић и Антоније Антић, као и рођак Јаша Ненадовић.⁷⁸ Величанствени дочек који је приређен на дан доласка у отаџбину остао је и годинама касније у принчевом сећању.⁷⁹

Прве дане на тлу отаџбине, како се сам присећа, проводио је у обилажењу вароши и околине, али је убрзо почело извршавање његових обавеза – Краљ и влада желели су да млади престолонаследник допуни своје средњошколско образовање. Његов распоред био је прилично попуњен од јутра до мрака, тако да је дневно имао само три сата слободног времена. Како је краљ наредио да се из двора не удаљава, нарочито не без пратње дежурног ордонанса, престолонаследник прве контакте успоставља са групом млађих официра из редова завереника.⁸⁰

Већ у првим месецима боравка на двору, принц почиње да уочава разлику између њега самог, ког протоколи и званични поздрави и разговори умарају, и Александра и Павла који у томе уживају. Убрзо потом добија новог професора математике, а како се испоставило, и пријатеља за цео живот – Михаила Петровића, уз ког је упознао, и врло брзо заволео један по свему другачији, слободнији и лежернији живот – живот рибара и аласа, који никако није приличио једном наследнику престола.⁸¹

Исељавање из двора и прелазак у стан у Бирчаниновој улици значило је нову промену у мору других великих промена које су га задесиле од доласка у земљу. У новом стану мајор Левасер, нови гувернер, имао је да се стара о Ђорђу, његовим обавезама, кретању, понашању и начину живота који све више почиње да привлачи пажњу јавности.⁸²

*

У Европи је након преврата преовладало мишљење да у Србији влада општа анархија, чему је највише допринео став Велике Британије, која је прекинула дипломатске

⁷⁸ Ђ. Карађорђевић, *нав. дело*, 153.

⁷⁹ Ђорђе, Александар и Јелена стигли су у Београд 28. јула 1903. године; *Српске новине*, 28.07.1903, број 171; Ђ. Карађорђевић, *нав. дело*, 156 – 160.

⁸⁰ Ђ. Карађорђевић, *нав. дело*, 161 – 162.

⁸¹ *Исто*, 162, 168 – 172.

⁸² *Исто*, 175.

односе са Србијом. За њом су то учиниле Холандија и Румунија, отварајући тако једно од најкритичнијих питања у земљи – завереничко питање.

Краљ Петар је, залажући се за долазак на престо, давао обећања Русији и Аустро – Угарској, која је сада требало испунити. Левитирање између две велике силе и троструки ланац завереника који се оформио око краља и двора довели су до закључка да је он слабашан владар, који никада неће бити у стању да самостално влада земљом.⁸³ Поред Јаше Ненадовића, велики утицај на краља имали су његов лични секретар, Живојин Балугџић, и један од вођа завере, Дамјан Поповић.⁸⁴ На основу извештаја својих представника из Београда, Аустро – Угарска је закључила да је неопходно извршити промене у „ослобађању краља“, ради њега самог, али и зарад њене политике.⁸⁵

Наиме, одмах након преврата како старији, тако и млађи завереници, почели су да се понашају осионо и мешају чак и у најважнија државна питања. Поред високих војних положаја, они су заузели и највише положаје на двору, окруживши краља у потпуности. Њиховој бахатости и безобзирности није било краја.⁸⁶ Краљ се нашао пред великим проблемом. С једне стране, као присталица демократије, такву бахатост није смео да дозволи, а са друге као војник и државник, показивао је одређену дозу наклоности према завереницима, који су га на власт и довели, а којима је, између осталог, дао писану изјаву, као обећање да их по доласку на власт неће гонити.⁸⁷ Убрзо је, ипак, схватио, да се ово питање што пре мора решити, тим пре што оваквим развојем догађаја нису биле задовољне ни Аустро – Угарска, ни Русија.

У децембру 1904. године појавило се прво, привремено решење. Дамјан Поповић и други завереници блиски двору уклоњени су из краљеве близине и са ађутантских положаја, под изговором унапређења. Ово, ипак, није задовољило европску јавност, а понајмање Велику Британију. Незадовољство које је постојало према завереницима исказано је на дан краљевог рођендана, побуном у Крагујевцу, која је била дело

⁸³ В. Казимириовић, *нав.дело*, 145 – 150.

⁸⁴ *Исто*, 150.

⁸⁵ *Исто*, 151.

⁸⁶ О њиховом безобразлуку и дрскости довољно говори став Милоша Божановића, ађутанта престолонаследника Ђорђа, према краљу Петру. В. Казимириовић, *нав.дело*, 151, 229 – 232.

⁸⁷ Д. Живојиновић, *Краљ Петар I Карађорђевић – живот и дело: у отаџбини 1903 – 1914*, Београд 2009, 234 – 237; В. Казимириовић, *нав.дело*, 140.

антизавереника или „контраћа“. Тада је у јавности неопажено прошао и почетак поделе, односно издвајања групе млађих официра завереника, од старијих, односно вођа завере.⁸⁸ Поред ових јавила се и подела на тзв. династичаре и антидинастичаре. Ситуацију су додатно погоршавали и закрвављени односи политичких партија.⁸⁹

Година 1905, када се поред осталих решавало још једно, нарочито деликатно питање – питање наоружања или тзв. „топовско питање – била је врхунац незадовољства главних вођа завере, који су у својим плановима отишли толико далеко, да се међу њима разговарало и о свргавању краља Петра.⁹⁰ Главни разлог за овакве завереничке намере било је краљево попуштање пред енглеском политиком и његова намера да заверенике пензиониса, а главни заговорник ове идеје био је Антоније Антић, један од предводника млађих завереника.⁹¹ Аустроугарски посланик сматрао је, још тада, да би свргавање краља Петра, с обзиром на Ђорђеву преку нарав, било погубно за династију Карађорђевић. Престолонаследник Ђорђе важио је, још тада, за гору верзију Александра Обреновића.⁹²

На трогодишњицу преврата 30.маја 1906. године „Службене новине“ објавиле су коначан краљев указ о одласку завереника у пензију. Лондон је тражио да се са положаја командата Дунавске дивизије уклони пуковник Дамњан Поповић, затим начелник главног генералштаба Александар Машин, управник Војне академије пуковник Леонидас Соларевић, канцелар краљевских ордена генерал Јован Атанацковић, гувернер престолонаследника Ђорђа пуковник Петар Мишић, командант београдског гарнизона потпуковник Лука Лазаревић, као и командант пешадије Краљеве гарде мајор Љубомир Костић.⁹³

Млађи завереници, предвођени Драгутином Димитријевићем Аписом, изјаснили су се за пензионисање својих старијих другова. Већина европских земаља позитивно је одреаговала на овакав исход догађаја. Једино Аустро – Угарска није могла бити задовољна новим околностима, јер је за њу уклањање главних завереника значио политички пораз.

⁸⁸ В. Казимировић, *нав.дело*, 154.

⁸⁹ *Исто*, 159, 162, 181.

⁹⁰ Један од таквих планова подразумевао је абдикацију краља Петра у корист престолонаследника Ђорђа; В. Казимировић, *нав.дело*, 257 – 258.

⁹¹ *Исто*, 258.

⁹² *Исто*, 260.

⁹³ *Исто*, 247.

Јавност у Србији је била подељена. Напредњаци и контразавереници су били незадовољни јер су сматрали да завереници нису добили заслужену казну.⁹⁴

Завереничко питање овим није било у потпуности решено. Отклоњени су дипломатски сукоби које је преврат изазвао са другим европским државама, али сукоби између официра и државе и њих нису били решени, што ће нарочито доћи до изражаја приликом сукоба чланова краљевске породице, синова краља Петра, Ђорђа и Александра.

Завереничко питање ће само неколико година касније поново избити на површину.

*

У време државних и дипломатских криза земље, престолонаследник Ђорђе био је још једна брига више свом оцу, краљу Петру.

Током 1904. године у Београду се увелико причало о престолонаследниковој љубавној авантури са глумицом Народног позоришта, извесном Георгијевич. Левасер, његов гувернер, убрзо је опазио шта се догађа, па је настаојао да младом принцу предочи колико ће његова материјала дати материјала „добрим душама у Београду“ да брбљају. Двор је покушао да предупреди потенцијални скандал, тако што је младој глумици дао одређену своту новца, како би напустила Београд, међутим, тврдоглави и својеглави принц није одустао. Након само пет дана, сазнавши адресу своје драге, умакао је својим пратиоцима и обрео се у Бечу.⁹⁵

Уследила је брза интервенција дворова, и директним посредовањем Јаше Ненадовића, који је одмах отпутовао за Беч, од глумице је добијено обећање да га више никада неће потражити и телефонска оставка на функције у позоришту, а посрамљени љубавник се вратио у Београд.⁹⁶ У његовим мемоарима нема ни трага о овој младалачкој афери.

⁹⁴ Д. Живојиновић, *Краљ Петар I Карађорђевић*: у отаџбини, 284.

⁹⁵ М. Popovski, Djordje - Kraljević SHS, Beograd 1980, 12.

⁹⁶ *Isto*, 12.

Афере и приче о престолонаследнику, измишљене или не, смењивале су се једна за другом. Говорило се о његовом рибарењу са аласима, прескакању залеђене реке на коњу које је изводио на опште запрепашћење окупљеног света, луду возњу аутомобилом, при којој са задњег седишта испада ордонанс официр, па до наводног покоља срна у Кошутњаку.⁹⁷ Иако је сваку од поменутих афера и сам потврдио у својим мемоарима, млади принц у њима није видео ништа скандалозно, већ напротив, све вести о њему тумачио је као тенденциозно преувеличане, како би нарушиле његову популарност у народу.⁹⁸

Тешко је говорити о његовој личној популарности у народу, када се поуздано зна да су већ на самом почетку владавине краља Петра постојале и оне струје које нису биле наклоњене личности краља Петра, ни династији уопште.

Било како било, Ђорђе није остао дужан својим непријатељима, па је убрзо почео да улази у отворен сукоб са онима које је сам осумњичио да му раде о глави – Николом Пашићем и Петром Живковићем – заборављајући савете великог кнеза Николаја Романова о његовим задацима у отаџбини и помирљивој политици коју је требало да води као престолонаследник.⁹⁹

Да ли ради одмора, општег стања у држави или због принчевих поступака, краљ Петар је одлучио да принц оде на пут у Швајцарску и Француску. Не може проћи неопажено чињеница да је један од пратилаца, које је лично краљ бирао, био, ни мање ни више, него Драгутин Димитријевић Апис, који се управо током 1905. године уздиже као вођа млађих завереника.¹⁰⁰ Зашто је краљ, у време када је имао да реши једно тако деликатно унутрашње питање као што је завереничко, на пут са престолонаследником послао управо вођу завереника? Да ли је био приморан на такво нешто или се услед говоркања о његовом свргавању са престола током 1905. године одлучио на овакав корак како би заверенике придобио за себе – не можемо са сигурношћу рећи. Ђорђе се у својим мемоарима кратко осврће на ову епизоду из свог живота, тврдећи како га сазнање са ким

⁹⁷ Ђ. Карађорђевић, *нав. дело*, 171, 180 – 181, 183 – 184, 189 – 190.

⁹⁸ *Исто*, 190 – 191.

⁹⁹ *Исто*, 152 – 153, 196.

¹⁰⁰ В. Казимировић, *нав. дело*, 273 – 276; Ђ. Карађорђевић, *нав. дело*, 197 – 198; М. Поповски, *нав. дело*, 13.

на тај пут иде није ни мало обрадовало. Ишак, крајње искрено, признаје да је током самог путовања донекле променио мишљење о Апису.

Један од најважнији династичких догађаја 1905. године, био је прослава пунолетства принца Ђорђа. У недељу, 27. августа¹⁰¹, на дан његовог рођендана на Бањици су приређене велике свечаности. Краљ је био обучен у парадну униформу, са свим краљевсим одличјима поздравио све присутне, а потом и свог сина, стављајући му на груди орден „Цара Лазара“. Након тога народно и војничко весеље настављено је у Топчидеру, а увече је у двору за многобројне званице организован бал.¹⁰² Како краљевићу није било дозвољено да на свечаности тог дана позове своје личне пријатеље, он је посебну журку за њих приредио већ наредне недеље, на Авали. За разлику од прве, ова прослава у новинама описана је као чиста баханалија.¹⁰³ Генерално посматрано, заиста јесте било крајње неуобичајено и необично да један престолонаследник свој рођендан слави лумпујући са друштвом на Авали.

Улазак у свет одраслих људи, носио је са собом и одређене обавезе и дужности. Принц Ђорђе, изгледа, није био свестан тежине тих обавеза, које су, због његове титуле, биле дуплиране. Сматрао је, што довољно говори о његовој незрелости, да је са навршених осамнаест година постао озбиљан човек, и коме, као таквом, нико не може наређивати као каквом „гимназиста“. Оглушујући се о наређења свог гувернера, мајора Левасера, Ђорђе је сматрао да доказује своју самосталност. Тако, ипак није било, као што ни сам сукоб са Левасером у мемоарима није приказан сасвим истинито. Наиме, како у мемоарима пише, он је просто одбио да се повинује Левасеровим жељама и уместо да свој дан проведе, према гувернеровом тачно утврђеном плану, одјахао је на Кошутњак. Таква дрскост и Левасерова моментална оставка разљутила је краља до те мере да је свог првенца послао у затвор на Кошутњаку, где је одслужио десетодневну¹⁰⁴ казну. Истина је била мало другачија, с обзиром на то да је приликом жустре расправе принц ошамарио

¹⁰¹ *Политика*, 27.08. 1905, број 583; *Правда*, 28. 08. 1905, број 202; *Српске новине*, 27. 08. 1905, број 190.

¹⁰² М. Поповски, *nav. delo*, 13 – 14.

¹⁰³ М. Поповски, *nav. delo*, 14.

¹⁰⁴ М. Поповски наводи да је казна била у трајању од 15 дана, на хлебу и води; М. Поповски, *nav. delo*, 15.

свог гувернера.¹⁰⁵ Левасеров одлазак дао је повода за бројне спекулације у јавности, које су, логично, биле на штету младог принца.

Принчевим испадима морало се стати на крај, па је краљ одлучио да се престолонаследнику нађе стан што ближе двору, како би се лакше посветио новим обавезама које су имале за циљ да га уведу у политичке послове и државне послове земље. Од тада принц станује у Крунској улици, у броју 12.¹⁰⁶ Прилика да се јавности покаже да су односи између краља и престолонаследника непоремећени, и да је принц, издржавајући затворску казну схватио њену симболику – да пунолетни грађани сами сносе одговорност за своје поступке – указала се на балу који је приређиван поводом дочека нове 1906. године.¹⁰⁷ Па и тада, Ђорђе се нашао на ивици скандала, када је у последњем минуту пред почетак дворског церемонијала стигао на двор. Своје кашењење приписао је опет својим непријатељима, који су у настојању да му помрсе конце, овог пута погрешно спарили његове ципеле, због чега је за мало окаснио на, за њега и његовог оца, тако важан дворски церемонијал. Ипак, према његовим речима, све је ово утицало на то да он и заиста почне да сазрева.¹⁰⁸

*

Након догађаја који је претио да упропасти новогодишњи бал, па можда и целу 1906. годину, Ђорђе се у мемоарима осврће на опште прилике у земљи, од 1904, преко решавања топовског и завереничког питања, до почетка нове кризе са Аустро – Угарском, која је резултирала затварањем граница две државе и отпочињањем тзв. царинског рата, 1906. године. Да ли је овај осврт био логичан редослед његових сећања у моменту писања мемоара или тактички потез произишао из жеље да се истакне промена у његовом понашању, познавање политичких и дипломатских проблема државе, а самим тим и његова зрелост и способност да се као прави престолонаследник ухвати у коштац са истим – тешко је докучити. Неке ствари су, ипак, очигледне: у првом осврту на заверенике и краљев однос према њему, осећа се јасна намера да се са краља скине свака одговорност

¹⁰⁵ И раније је Ђорђе знао да задаје проблеме Левасеру, па је тако са Миком Петровићем конструисао механизам који је Левасеру сипао воду на главу када би ујутру ушао у његову собу; М. Popovski, *nav.delo*, 13; Ђ. Карађорђевић, *нав. дело*, 207 – 208.

¹⁰⁶ М. Popovski, *nav. delo*, 15.

¹⁰⁷ Ђ. Карађорђевић, *нав. дело*, 209 – 211.

¹⁰⁸ *Исто*, 211.

тврдњама да ни са завером, ни са завереницима није имао ништа и да би им краљ био „привржен“ и да су само протерали Обреновиће из земље, с тим да је реч „привржен“ употребљена циљано, како би се однос краља према завереницима окарактерисао као његова лична одлука, а не као силом наметнуто стање; даље, он прећуткује своје лично дружење са Велимиром Вемићем и Антонијем Антићем, које је нарочито било актуелно, током 1904. године, у време афере са глумицом, коју, такође, не помиње. Још једна, веома битна, а заташкана ствар, јесте и његов однос са Пашићем, који није од почетка био онакав каквим га он приказује у својим мемоарима¹⁰⁹. То што је упознат са догађајима политичким догађајима било је логично, јер је и сам његов положај то захтевао, али би се начин сагледања догађаја могао приписати временској дистанци са које је о њима писао, као зрео човек. Но, ипак, 1906. година била је једна од мирнијих година Ђорђевог престолонаследниковања, бар по питању његових личних афера.

*

Почетком 1907. године, у престолонаследниковом стану у Крунској улици, одјекнула је јака експлозија.¹¹⁰ Иако је узрок експлозије делимично познат – муниција и оружје остали су на столу његове собе након повратка из лова – не може се са сигурношћу тврдити како је и зашто до ње дошло и да ли је то, можда била само пука, и умало фатална случајност, за шта постоје мале вероватноће. Ни истрага која је одмах спроведена по краљевој наредби никада није утврдила ни разлоге, ни евентуалног починиоца овог дела. Овај догађај учврстио је престолонаследника у мишљењу да му неко ради о глави

Ђорђу се могло замерити свашта – био је тврдоглав, нагао, разуздан, неживљен и преке нарави – али му се неке ствари нису могле опростити. Те ствари биле су претње упућене завереницима, којима је говорио да ће им лично поломити вратове када дође на престо.

Бунтован и прек, за разлику од свог оца, остарелог краља Петра, који је био марионета у рукама све јачих завереника, Ђорђе је за њих био велика претња у сваком

¹⁰⁹ Никола Пашић једна је од првих личности које је Ђорђе упознао одмах по доласку у Србију, и како сам каже, већ при првом сусрету зазирао је од њега. М. Поповски у свом делу наводи да је Пашић, како би придобио његове симпатије, кријући давао престолонаследнику позамашну своту новца, који је овај трошио на разна уживања; М. Поповски, *nav.delo*, 15.

¹¹⁰ Ђ. Карађорђевић, *нав.дело*, 219 – 220.

смислу те речи. Како тадашњи Устав заиста није предвиђао промену на престолу, осим у случају добровољне абдикације, онима којима је Ђорђева личност на овај или онај начин сметала преостале су две опције – његова абдикација или његова смрт.¹¹¹

Како се у мемоарима наводи, ускоро после експлозије, краљ је добио анонимну дојаву да ће завереници покушати да убију престолонаследника, и сам му је то предочио молећи га да се чува.¹¹² Да су завереници заиста планирали да га убију, посведочено је у дневнику Велимира Вемића, у ком се наводи, да је 5 јула 1907. године одржан састанак на ком су били присутни Антић, Туцовић, Вемић, Симеуновић и Апис, и на ком је одлучено „лудаку“ требало дати отров¹¹³ и решити га се тим путем.¹¹⁴ Зашто до покушаја атентата није дошло тешко је утврдити. Према једној верзији догађаја, заслужан за пропаст овог плана био је управо Апис, који је план „поверио“ ордонансу Стојану Поповићу, а овај потом разбио флашу са отровом, из које је принц требало да пије приликом боравка на Сави.¹¹⁵ Друга верзија, пак, тврди да је читав план заправо био Живковићево масло, а да је Апис био тај који се успротивио оваквом решењу питања престолонаслеђа, што ће га у каснијим годинама довести у сукоб са краљем Александром.¹¹⁶ Ђорђе, пак у својим мемоарима, прилично уверљиво тврди да ни Петар Живковић, а ни Александар нису имали везе са анонимном дојавом, односно планирањем атентата.¹¹⁷

Ако се замисли о насилној промени престола нису одвијале по плану, услови за добровољну смену наметнули су се сами од себе.

¹¹¹ Ђ. Карађорђевић, *нав. дело*, 221.

¹¹² *Исто*.

¹¹³ Наводно се радило о отрову ког је Апис добио од доктора Александра Нешића још 1901. године, када је планирано убиство Александра Обреновића, на дворском балу поводом његовог рођендана; М. Поповски, *нав. дело*, 16.

¹¹⁴ В. Казимировић, *нав. дело*, 289.

¹¹⁵ *Исто*, 290.

¹¹⁶ Казимировић наводи да је Александар од почетка био умешан у ову страшну заверу. Према тврђењу Аце Благојевића, Александар је отпутовао у Беч, наводно лечења ради, док се паклени план не спроведе у дело. Тамо је Петар Живковић од њега изнудио писмо у ком Александар признаје умешаност у заверу, а које је требало да послужи као гаранција завереницима након нове смене на престолу и једна врста осигурања, након што власт пређе у Александрове руке. Ово писмо, наводно, било је један од главних разлога који су Александра везивали за Живковића; В. Казимировић, *нав. дело*, 290.

¹¹⁷ Ђ. Карађорђевић, *нав. дело*, 222.

Анексиона криза

Опште прилике у земљи нарочито су се погоршале током 1908. године. Због опструкције политичких странака дошло је до распуштања Народне скупштине, а на спољнополитичком плану главни проблем био је држање Аустро – Угарске која је затварала обруч око српске државе, али и проблем са Цетињем који је настао поводом тзв. бомбашке афере.¹¹⁸

Мада се од почетка 1908. говорило о припремама Аустро-Угарске да прогласи анексију, није се веровало да ће до ње и доћи, све до момента када је она постала стварност. Па ипак, и на саму вест о евентуалној анексији, становништво Србије, а посебно Београда захватило је до тад невиђено узбуђење.

Анексијом се суштински није битно мењао дотадашњи¹¹⁹ положај Босне и Херцеговине. Као и раније, остајале у колонијалном односу према Бечу и Пешти, али, ипак, тај акт је са државно-правне стране, учвршћавао положај Аустро-Угарске на Балкану. Њиме је била искључена могућност да се народ Босне и Херцеговине ослободи испод аустро-угарског јарма. А тиме су биле доведене у питање ослободилачке тежње Србије и Црне Горе у односу према Босни, односно Херцеговини. Због свега тога, у Србији, Црној Гори, Босни и Херцеговини дошло је до врло снажног покрета против аустро – угарске политике.

У Београду је народ позван на свеопшти митинг, на улицама је дошло до спонтаних окупљања на којима су певане родољубиве песме, расположење је било прилично

¹¹⁸ „Бомбашка афера“, догодила се 1907.године, у време великих политичких борби у Црној Гори, између књаза и црногорске омладине. Наиме, док су у Црној Гори припремани избори, црногорска универзитетска омладина и емиграција у Београду, предузела је кораке за набавку бомби и њихово слање на Цетиње. Велику улогу у овој афери имао је аустријски агент, Ђорђе Настић, који је тврдио да су бомбе набављене у Војнотехничком заводу у Крагујевцу; Н. Шкерковић, *Црна Гора на освиту 20.вијека*, Београд, 1964, 251-269; Н. Ракочевић, *Политички односи Црне Горе и Србије 1903-1918*, Цетиње 1961, 42 - 45.

¹¹⁹ Аустро – Угарска је на Берлинском конгресу 1878. године добила мандат за окупацију Босне и Херцеговине.

ратоборно, а новине су објавиле и указ којим је позван на вежбе извешан број резервиста.¹²⁰

Вест о прогласу анексије, 5. октобра 1908. године затекла је престолонаследника у Сопоту, где се налазио са краљем и војском. „Када сам данас дошао у Београд, варош је личила на ратну зону, сви су решени да гину и сви траже оружје...“, речи су којима је престолонаследник описао стање духова у престоници дан по објави анексије.¹²¹

Под притиском опасности коју је донела нова криза, и на инсистирање Русије, брзо је потиснуто у страну дотадашње неповерење и сумњичење између српског и црногорског двора. Србија је одмах после анексије успоставила дипломатске односе с Црном Гором, који су били прекинути у лето те године. Српска и црногорска влада су развиле врло широку дипломатску активност да покрену и привуку европско јавно мњење и дипломатију на своју страну. У том циљу српска влада је упутила свог министра спољних послова у Берлин, Лондон, Париз и Рим, престолонаследника Ђорђа и Н. Пашића у Петроград, у специјалну мисију, а научне и јавне раднике у остале европске престонице.¹²²

Била је ово прва и најтежа дипломатска мисија Ђорђа као престолонаследника.¹²³ Требало је придобити Русију, која је поред унутрашњих неприлика ослабио и рат са Јапаном, да у овој ствари од круцијалне важности до краја подржи српски интерес, а са друге стране требало је да се он сам докаже као способан дипломата и будући државник. Све наде српског народа биле су положене у престолонаследникову посету руском цару.

Мисија, ипак, није имала успех какав се очекивао. Сва помоћ Русије свела се на изливе братских осећања и обећања да неће признати анексију, уз молбу краљу, влади и српском народу да се стрпе.¹²⁴

У Београду је народ са нестрпљењем чекао повратак престолонаследника, а одушевљење његовом мисијом, за коју су очекивали да је била успешна, новине су преточиле и у песму.¹²⁵

¹²⁰ Ђ. Карађорђевић, *нав. дело*, 228.

¹²¹ *Исто*, 229.

¹²² *Политика*, 12. 10. 1908. године, број 704; *Српске новине*, 15.10. 1908. године, број 282; Н. Ракочевић, *нав. дело*, 57 – 74.

¹²³ *Мали Журнал*, 13. 10. 1908. године.

¹²⁴ Ђ. Карађорђевић, *нав. дело*, 235 – 243.

Делимичан успех мисије требало је заташкати. Од Пашића је престолонаследник добио инструкције да о њој говори као потпуно успешној, а о Русији као сигурној савезници и заштитници српске државе у једном од најтежих историјских тренутака за српство.¹²⁶

Престолонаследник је, ипак, у својим изјавама отишао и корак даље. Школован за војника, ратоборан и прек по природи, Ђорђе у мемоарима не крије колико га је царско одбацивање сваке могућности о уласку у рат погодило. За њега дипломатија није имала ни сврху, ни поенту, а доказано је „издала“ српски народ толико пута. Рат је било једино логично решење, а он је желео да стоји први на бранику отаџбине. Свему овоме морала је допринети и ратно расположење у земљи, које је и сам подстрекивао, па је одржао запаљив говор, пред 40.000 људи, у ком је недвосмислено народ позвао на спремност за рат – „... ми ћемо сами учинити оно што нам дужност налаже, јер ће нам онда мир бити тежи од рата, а смрт лакша од живота. Зато будимо спремни да своја права, ако нам их други не буду могли да заштите, бранимо и тражимо гвозђем и оловом, не питајући колики је непријатељ, него где је непријатељ.“¹²⁷

Прибегло се конференцији на којој су велике силе требале да размотре питање анексије, а престолонаследников живот текао је, сада уобичајеним током, у озбиљним и дугим разговорима у министарству спољних послова. У ово време, непосредно пре почетка кризе, он је на Бањици упознао девојку коју у мемоарима назива Ана¹²⁸, и са којом је отпочео тајна виђања, не откривајући јој свој прави идентитет.¹²⁹ Обзиром на то да је ово прва и једина љубавна веза коју помиње у мемоарима, тешко је утврдити зашто је крио идентитет од девојке. Највероватније, поучен искуством због прве „љубавне афере“ коју је имао по доласку у Србију и скандалом који је она изазвала, али и због опште ситуације у земљи и, евентуално, девојчиног скромног и чиновничког порекла.

Аустро – Угарска штампа писала је за све време трајања кризе увелико писала о њему, а престолонаследник је дао повода да буде главна тема и домаћих насловних

¹²⁵ *Српске новине*, 26. 10. 1908. године, број 242; *Мали журнал*, 26.10.1908. године, број 377; М. Поповски, *нав.дело*, 17 – 18.

¹²⁶ Ђ. Карађорђевић, *нав. дело*, 243.

¹²⁷ *Политика*, 26. 10. 1908. године, број 1716; Ђ. Карађорђевић, *нав.дело*, 245.

¹²⁸ Име је промењено, али М. Поповски у свом делу каже да се девојка зове Јелка; М. Поповски, *нав.дело*, 22.

¹²⁹ Ђ. Карађорђевић, *нав. дело*, 250 – 254.

страна. Наиме, у децембру 1908. године умало је дошло до двобоја између њега и једног од најнеобузданијих завереника, Војислава Воје Танкосића, званог још и Шиља, ког је Ђорђе повредио, исмејао и понизио. Како изазивање принца на двобој није било могуће, Танкосић је поднео оставку у војној служби која је одмах и уважена. Ђорђе је још једном показао колико је тврд и ратоборан, а завереници добили још један разлог више да га се боје и да га не желе на престолу.

Дочек 1909. године прошао је тихо, без помпе, и без уобичајеног бала на краљевском двору. Криза која се одужила, полако је улазила у завршну фазу, не слутећи на добро, а престолонаследник је направио нови испад – на улици се посвађао са аустро – угарским војним изаслаником. И док је бечка штампа користила престолонаследникове испаде за даље подгревање антагонизма према Србији и нападе на краља, двор и њега самог, владајући кругови предузимали су завршне кораке у решавању анексионе кризе у своју корист.¹³⁰

АБДИКАЦИЈА

Случај Колаковић

Последњих дана фебруара 1909. анексиона криза добија нови обрт. Аустро-Угарска врши све већи притисак на Србију, мобилише војску на граници, тражи да се одрекне захтева за компензацију, обустави борбу против анексије и изјави да нема никакве агресивне намере према монархији. Поред тога, Аустро – Угарска постиже значајан дипломатски успех у виду споразума са Турском.¹³¹ И руски министар спољних послова, Извољски, затражио је од Србије да јавно одустане од својих територијалних захтева, на шта српска влада обавештава црногорску да ће се повући са својим захтевима, уколико анексија не буде имала карактер европског питања. Иако у почетку није делила ово мишљење и црногорска влада је кроз неколико дана морала да промени свој став.

¹³⁰ М. Поповски, *nav.delo*, 21.

¹³¹ Аустро – Угарска је купила од Турске право владавине над Босном и Херцеговином за 52 милиона круна у злату; М. Поповски, *nav.delo*, 21.

По налогу своје владе, немачки амбасадор у Петрограду поставио је 22. марта 1909, у виду ултиматума, захтев руској влади да да јасан одговор: да ли је спремна да призна анексију Босне и Херцеговине и постигне да то исто уради и Србија. У случају негативног одговора, Немачка је претила да ће допустити Аустро-Угарској да нападне Србију. Пред таквим притиском руска влада је попустила, јер је била неспремна за рат. Истог дана кад је био обавештен о немачком кораку, руски цар је поручио Вилхелму II да прихвата немачке захтеве.

*

У оваквој атмосфери напетости и неизвесности долази до још једног, последњег испада Ђорђа као престолонаследника.

Последње дане кризе проводио је углавном у касарни, немајући довољно времена за свој приватни живот, па је стога задужио свог слугу, Стевана Колаковића, ког је раније упознао са госпођицом¹³², да јој однесе писмо, којим је заказао састанак за сутрадан. Како је истог дана када је Колаковић однео писмо сазнао да сутрадан мора да иде на маневре, увече је, по повратку кући саставио ново писмо које је Колаковић имао рано ујутру да однесе на познату адресу.¹³³

Проблем је настао, када је након напорног дана увече стигао кући и сазнао да писмо није послато. Још горе, писма није било на столу његове спаваће, што значи да је неко улазио у његове приватне одаје и да, сасвим сигурно, његови „непријатељи“ имају помагача изнутра. Бесан и са рукама заглављеним у, до пола скинутом, шињелу, који је управо Колаковић покушавао да му скине, снажно га је *одгурнуо* ногом у пределу стомака.¹³⁴

Када се ујутру, након лоше проспаване ноћи, пробудио на његово звоњење није ушао Колаковић, већ други момак који је послат као његова замена, пошто је Колаковић завршио у болници. У први мах, вероватно још увек бесан, није обратио претерану пажњу

¹³² И раније је носио престолонаследникова писма дотичној, а једном га је и Ђорђе лично одвезао, како би му показао где Ана живи.

¹³³ Ђ. Карађорђевић, *нав. дело*, 267.

¹³⁴ *Исто*, 269.

на ову чињеницу, све док тог дана у подне није добио хитан позив од оца да се у најкраћем року појави на двору.¹³⁵

Вест о Колаковићевом тешком стању, дубоко је узнемирила и њега и краља. Чаршијом су се одмах пронеле невероватне приче о премлаћивању Колаковића, које је двор демантовао објављујући Колаковићеву званичну изјаву¹³⁶, којом је скидао сваку одговорност са престолонаследника, тврдећи да је сам пао низ степенице журећи да однесе већ поменуто спорно писмо. Трагедија ипак није могла бити избегнута – Колаковић је након четири дана у болници преминуо.¹³⁷

Свршен чин

Импулсиван какав је и до тад био, принц Ђорђе 12. марта 1909. године доноси дефинитивну одлуку о својој абдикацији.¹³⁸ У писму адресираном на председника коалиционе владе, Стојана Новаковића, он каже:

„Господине Председниче,

Узбуђен скроз неоправданим и неправичним инсинуацијама, које је једна несретна случајност изазвала у извесним круговима нашега јавнога мњења, част ми је у одбрану, како моје до сад ничим неокаљане части, тако, моје потпуно чисте и мирне душе уручити Вам ову изјаву:

Најдубље проникнут неодољивим дужностима, које ми моја савест у овом тренутку налаже у интересу Отаџбине, ја се одричем свих права и прерогатива које ми по Уставу припадају.

Ова моја одлука је непо(ко)лебљива.

¹³⁵ Ђ. Карађорђевић, *нав.дело*, 270.

¹³⁶ Исту изјаву Колаковић је дао и у ноћи између 27. и 28. фебруара, по пријему у болницу.

¹³⁷ *Исто*, 271 – 272.

¹³⁸ *Правда*, 13.10.1909. године, број 72.

Према томе ја Вас молим господине Председниче, да по њој поступате и да учините што треба да добије највишу санкцију.

*Одричући се за свагда свих права на престо која ми по Земаљском (Закону) Уставу припадају ја ћу ипак бити увек готов да као Србин и војник свој живот принесем на жртву Краљу и Отаџбини.*¹³⁹

Крунски савет приватио је његову оставку, а после савета то је учинила и Народна Скупштина. Три дана по том, 15. марта, у Српским новинама објављена је и званична краљева прокламација у којој каже: „*Мој син, Краљевић Ђорђе, досадашњи Престолонаследник, нашао се побуђен да на права и прерогативе Престолонаследника, која је по Уставу земаљском као Мој најстарији син имао, поднесе абдикацију, коју је као своју непоколебљиву вољу објавио.*“¹⁴⁰ Сва његова права пренета су на његовог млађег брата, принца Александра.

*

Јавност, штампа, двор и нација били су подељени. Краљ Петар тешко је прихватио овај синовљев чин. Новине, нарочито Политика, кривиле су Владу за овакав расплет догађаја. И заиста, Влади јесте имало много тога да се замери. Обдукција која је извршена дан након Колаковићеве смрти, 5. марта, показала је да је он преминуо од последица акутног дифузног запаљења трбушне марамице као последице перфорације танког црева. Министарство унутрашњих послова констатовало је са своје стране: „*Према досадашњим службено утврђени, фактима излази да је Стеван Колаковић био жртва несрећног случаја. По томе и акцији власти, која би била упућена на истраживање кривице и проналажења учиниоца, засад недостаје законски основ. Појава нових и до сад непознатих чињеница, ако би их било, имала би се узети у надлежну оцену.*“ Ово саопштење и резултати обдукционог налаза објављени су тек девет дана, по Колаковићевој смрти, као да се чекало да сва јавност, и страна и домаћа, осуде престолонаследника.¹⁴¹

¹³⁹ *Српске новине*, 15.03.1909. године, број 60; М. Поповски, *nav.delo*, Dokumenta: Pismo Stojanu Novakoviću, 23.

¹⁴⁰ *Српске новине*, 15.03.1909. године, број 60; Правда 16.03.1909. године, број 75.

¹⁴¹ *Политика*, 14. 03. 1909. године, број 704.

Принчева кривица, ипак, била је неоспорна. Изјава која је објављена као Колаковићева званична изјава, потписана у присуству управника Београда Душана Алимпића и четворице лекара – Николе Крстића, Соломона Л. Ајкалаја, В. Ј. Суботића и Томе М. Лека – била је, изнуђена и сасвим сигурно лажна.¹⁴² У својим мемоарима, Ђорђе – свестан да је изјава лажна – на врло индиректан начин, наизглед потпуно наивно, дивећи се Колаковићевом поступку и његовој племенитости, покушава да овај његов поступак прикаже као својевољан и ничим изнуђен акт.¹⁴³

У писму које пред смрт Стеван Колаковић упутио својој жени, сазнаје се да га престолонаследник није „*снажно одгурнуо*“ , како је касније описао овај догађај у мемоарима¹⁴⁴, већ да га је „*тукао гадно*“, и то „*ногама у мали Трбух, а песницама по лицу и глави*.“¹⁴⁵ Даље је навео како је од њега захтевано да потпише протокол у ком стоји да је сам пао и захтевао од ње да подигне тужбу „*против убице*“ и тражи издржавање за себе и децу.¹⁴⁶

Нема места сумњи да је престолонаследник заиста поступио овако насилно, с обзиром на чињеницу да је за овакве случајеве његовог бахатог, па и насилног понашања према послужу аустро – угарска обавештајна служба знала још током 1905. године.¹⁴⁷ Али ова чињеница онда наводи на преиспитивање Колаковићевог дела кривице. Ако је аустро – угарски посланик знао како се престолонаследник опходи према својој послужу, то потврђује Ђорђеву сумњу о шпијуну из своје најближе околине, тим пре што је неколико дана пре свих ових немилих догађаја ухватио једног коњаника како га прати на путу до Анине куће.¹⁴⁸ Поред поручника В.¹⁴⁹, Колаковић је једини знао за његове излете на Бањици са младом дамом, као и тачну адресу њеног становања. Последњи је био у престолонаследниковој соби кобног дана када је писмо нестало, и на крају, најважнија и дуго прећуткивана чињеница – Стеван Колаковић имао је држављанство Аустро – Угарске монархије, и управо зато, чекајући на одобрење аустријског амбасадора да се преко

¹⁴² М. Поповски, *нав. дело*, 23.

¹⁴³ Ђ. Карађорђевић, *нав. дело*, 271.

¹⁴⁴ *Исто*, 269.

¹⁴⁵ М. Поповски, *нав. дело*, Dokument: Izjava Stevana Kolakovića.

¹⁴⁶ *Исто*.

¹⁴⁷ В. Казимировић, *нав. дело*, 258 – 260.

¹⁴⁸ Ђ. Карађорђевић, *нав. дело*, 259 – 262.

¹⁴⁹ Ђорђе у мемоарима тако назива поручника који му је помогао да се приближи госпођици Ани и који му је чувао леђа за време његових виђања са њом.

потребна операција изврши, Колаковић је умро.¹⁵⁰ Његова невиност недоказана је исто колико и престолонаследникова кривица.

Само неколико дана по објави абдикације, када је уклоњен највећи и најратоборнији противник анексије, а после њеног признања и од стране Русије, анексија Босне и Херцеговина призната је и у Србији за свршен чин који ничим не повређује њена права и интересе, 18. марта 1909.¹⁵¹ Аустро – Угарска победа је била апсолутна.

*

Након абдикације, принц Ђорђе заиста је преузео бригу о Колаковићевој деци и удовици Анки, о чему сведочи сачувана преписка између њих двоје.¹⁵² Како тужбе са Анкине стране није било, а на основу срдачног тона у препискама, могло би се закључити да је ова брига била добровољни гест бившег престолонаследника, којим је умирио своју савест и показао велику људскост.

Иако је желео да одмах напусти земљу и отпутује на неко време, на противљење свог оца, остао је у земљи још неколико месеци, како би се избегли нови злуради коментари који би још више утицали на већ довољно нарушени изглед династије. За то време, Ђорђе је разговарао и са својим братом, сада наследником престола који је, како је Ђорђе то мислио, одувек желело. Мирни и срдачни братски разговори које су тих дана водили ничим нису указивали на сукоб који је убрзо потом настао.¹⁵³

Своје дане проводио је на Дунаву, са рибарима, обучен као обичан грађанин и напослетан лишен дужности и обавеза које је имао као престолонаследник. Чак ни поводом његовог 22. рођендана није било никаквих свечаности. Заборавио је и на Ану, а било је извесно да је краљ на крају сазнао и за ову његову аферу, јер је већ 30. августа 1909. године донет Дворски статут, породични правилник за чланове српског Краљевског дома, према ком чланови породице нису могли да ступе у брак без претходне дозволе краља.¹⁵⁴

¹⁵⁰ М. Поповски, *nav.delo*, 22.

¹⁵¹ *Политика*, 19.03.1909. године, број 704; *Правда*, 19.03.1909. године, број 78; *Балкански уговорни односи 1876 – 1996*, 1, приредио М. Стојковић, Београд 1998, документ 95.

¹⁵² М. Поповски, *nav.delo*, Dokumenta: Pisma Anke Kolaković.

¹⁵³ Ђ. Карађорђевић, *нав. дело*, 279 – 282.

¹⁵⁴ В. Казимировић, *нав. дело*, 311; Ђ. Карађорђевић, *нав. дело*, 283.

Убрзо потом отпутовао је у иностранство на неколико месеци, али одласком из земље његова абдикација није заборављена, напротив, ово питање биће покретано још неколико наредних година.

ПРИНЦ ЂОРЂЕ ПОСЛЕ АБДИКАЦИЈЕ

Покушај повратка права на престо

Док су неки у Ђорђевој абдикацији видели спас Србије, јер, како је навео „Дневни лист“ Ђорђе је „*могао бити добар вођ хајдучких гомила у варварском друштву, али који је савршено немогућ за владара једне уставне и културне земље,*“¹⁵⁵, други су пак сматрали да је абдикација настала „*услед пренебрегавања дужносне пажње према престолонаследнику Ђорђу.*“¹⁵⁶ Лист „Звоно“ нарочито се био окомио на њега, али је општи став био да би до промене у реду престолонаслеђа дошло и да није било несреће са Колаковићем, јер је Ђорђе својим понашањем, карактером и изјавама стекао много непријатеља, који су се огледали у завереницима и Аустро – Угарској.¹⁵⁷

О абдикацији и њеној уставности причало се и писало годинама после. Мали журнал је у септембру 1910. године покренуо питање наслеђа у случају Ђорђевог потомства.¹⁵⁸ Листови су абдикацију махом карактерисали као неуставну и незакониту, јер је о њој требала да разматра Велика народна скупштина. „Правда“ је нарочито предњачила у томе, а господин Нинко Перовић повео је посебну расправку о њој: „... *министар уважава оставку лекару и адвокату. Они опозивају оставку и министар их враћа у права. Престолонаследник Ђорђе дао је оставку. Њу није уважио надлежни фактор; и кад је није уважио надлежни фактор, значи да њему уважење и не постоји. А и да је надлежни фактор уважио, онда опет, пошто његово право из Устава произилази, ако би он своју оставку опозвао ствар би се морала вратити у првобитно стање.*“¹⁵⁹ Даље он се он пита

¹⁵⁵ В. Казимировић, *нав.дело*, 287.

¹⁵⁶ М. Поповски, *нав.дело*, 24.

¹⁵⁷ В. Казимировић, *нав.дело*, 308 – 309.

¹⁵⁸ *Мали журнал*, 25.10.1909. године, 266.

¹⁵⁹ М. Поповски, *нав.дело*, 24 – 26.

шта би било да је престолонаследник Ђорђе поднео оставку, знајући да о њој нема право нико да решава, а да би одређене политичке факторе ставио на пробу; претпостављајући да руководећи државни фактори неће допустити да се услед пренагљености донесе погрешна одлука која би имала далекосежне последице по државу и династију, и да неће расправљати о питању које није у њиховој надлежности? Такође, наводи он, нико није могао да докаже да је одрицањем својих права лишио и своје потомке истих, јер „*напуштање права и губљење права, то су два разна појма.*“

*

Принц се вратио у Београд уочи дочека Нове године, да би се већ на новогодишњем балу сукобио, најпре са аустро – угарским послаником Форгачом, а потом и са управником града, Алимпићем. Штампa је поново имала о чему да пише – принц опет постаје главна рубрика домаћих новина.¹⁶⁰

Истина је да је и сам Ђорђе, иако у својим мемоарима то нигде изричито не наводи, дубоко жалио због чина абдикације. Већ 1910. године, он је отпочео рад на повратку на престо и ту сврху организује штампање сопственог листа, под називом „Реформа“.¹⁶¹

Овај лист, који је углавном вређао државнике и Владу, изазвао је запрепашћење саме Владе и нови скандал у држави. Требало је решити принчево питање једном за сва времена, па се његово име поново нашло на скупштинском дневном реду. Од свих понуђених предлога – укањање из земље, интернирање у унутрашњост земље, одузимање чина или казна затвора – интернирање се чинило као најмање скандалозан план.¹⁶² Тако је и учињено, принц Ђорђе постављен је за командира чете 10. пешадијског пука у Горњем Милановцу.¹⁶³

Исте године због болести катара у стомаку, отпутовао је поново у иностранство, ради лечења. Његово спокој, међутим, прекинуо је краљев хитан позив да се врати у

¹⁶⁰ Ђ. Карађорђевић, *нав.дело*, 285.

¹⁶¹ В. Казимировић, *нав.дело* 285; 287; 296 – 297.

¹⁶² В. Казимировић, *нав.дело*, 296 – 300.

¹⁶³ О покушају да поврати престо, новинама и разлозима због којих је добио премештај у његовим мемоарима нема ни речи, иако наводи да је тај премештај био „*по казни*“; Ђ. Карађорђевић, *нав.дело*, 286 – 287.

земљу, јер се престолонаследник Александар тешко разболео.¹⁶⁴ Сећања на ове дане у мемоарима пуна су братске бриге за живот ближњег, без икаквих назнака да је у братовој болести видео евентуалну шансу за свој повратак на престо. Међутим, како је то током једно случајног сусрета у Лондону 1917. године кнез Павле Карађорђевић рекао Јовану Јовановићу – Пижону, Ђорђе је 1911. године за време Александрове болести, уверен да неће преживети, платио људе да убију Павла, како му не би сметао приликом повратка на престо. Због тога је био принуђен да се неко време скрива у стану извесног Радовановића.¹⁶⁵ Ово нам, ипак, изгледа мало вероватно.

Ђорђев положај био је главна тачка дневног реда и после Првог светског рата, за време Уставотворне скупштине, али је након доношења Устава и Александровог избора за краља, и сам увидевши безнадежност свог положаја, затражио само да се исти регулише; односно, да се реши његов положај у војсци, право на заоставштину краља Петра, као и питање сталних месечних примања као члана Краљевског дома.¹⁶⁶ Овим је питање престолонаслеђа било заувек решено.

Ратовања

После удаје сестре Јелене и њеног одласка у Петроград, Ђорђе се обратио оцу са захтевом да жели да продужи своје школовање у париској Високој војној школи и у ту сврху заражио апанажу од 5.000 динара месечно. До одобрења од стране краља и поласка за Француску, Ђорђе се занимао ловом и риболом, проводећи дане са својим професором, бавећи се математиком, дописујући са Поенкареом – као последица овога прозишао је његов и Микин патент назван телеметар – справа за даљинско нишањење, која би омогућила топовима да прецизно туку топове и у ваздуху.¹⁶⁷

¹⁶⁴ Исто, 294.

¹⁶⁵ В. Казимировић, нав.дело, 716.

¹⁶⁶ Исто, 313.

¹⁶⁷ Српска војска остала је нема на овај патент, али је он зато тестиран у руској армији. До производње ипак није дошло. Ипак, у време Првог светског рата, за време боравка у Паризу, Ђорђе се поново окренуо проналазачком раду и са Михаилом Петровићем конструисао мотор, који је патентиран; М. Popovski, нав.дело, 34, 46.

Мирне и спокојне дане боравка у Француској, који су учинили да заборави на скорашње немиле догађаје из Србије, прекинуо је Први балкански рат, који је почео 8. октобра 1912. године. Ђорђе се, пратећи ситуацију из Француске и Италије, где је боравио код тетке Јелене, и знајући за припреме, на време нашао у земљи и, како је то једном, не тако давно, обећао, на бранику отаџбине, спреман да свој живот да за Краља и Отаџбину.¹⁶⁸

Ипак, у тој истој Отаџбини, чекало га је тешко разочарење – није га било у распореду војних команди. У редовима мемоара може се осетити бол због неправде која му је овим путем нанета. Читав живот, још од дечачких дана на Цетињу, па до тог момента, он се спремао за овај позив, била је ово прва у низу увреда нанета од стране престолонаследника и његовог брата, оног ком је престо уступио.¹⁶⁹

На очев благослов, отишао је и сам се пријавио у Другој армији, под командом Степе Степановића, где је ратовао као обичан војник. Непосредно пред крај рата, Ђорђе је оболео од тифуса, па је упућен у Београд на лечење. Због неповољних мировних услова и напада без објаве рата од стране Бугарске, убрзо је почео и Други балкански рат. Ђорђе је одмах кренуо за Скопље и убрзо се поново нашао са својом војском, на фронту. Непосредно пред крај рата, Ђорђе је поново оболео од тифуса, па се у време вођења мировних преговора опет налазио у Београду на лечењу.¹⁷⁰ За исказану храброст и јунаштво током рата, а посебно на Страцину, одликован је „Крађорђевоом звездом.“ Новине су поново писале о њему, али овог пута величајући и уздижући његову ратне вештине и способности, док су га само неколико година раније исти ти листови због његове ратоборности прозивали на најгоре могуће начине.¹⁷¹ Чак је и „Пестер лојд“ писао о његовом племенитом поступку према бугарским бегунцима који нису хели да ратују против Србије.¹⁷²

¹⁶⁸ Ђ. Карађорђевић, *нав. дело*, 306 – 308.

¹⁶⁹ *Исто*, 309 – 311.

¹⁷⁰ *Исто*, 318 – 321.

¹⁷¹ М. Поповски, *нав. дело*, 35.

¹⁷² *Исто*.

По повратку војске и прослава и свечаности у част коначног ослобођења српских земаља од турског јарма, Ђорђе је поново отишао у иностранство, да би се у земљу вратио тек уочи Божића 1913. године.¹⁷³ Догађаји из 1914. године затекли су принца у Србији.

*

Криза која је у јесен 1908. године избила због аустро-угарске анексије Босне и Херцеговине већ је у политичким схватањима у време Првог светског рата била оцењивана као коначна прекретница у међународном политичком животу. Њоме је почео развој догађаја који је одвео непосредно ка ратном разрешењу дубоког сукоба између два блока великих сила.¹⁷⁴ Окончањем балканских ратова, балканске земље, а ни велике силе нису биле задовољне мировним уговорима из 1913. Букурешки мир је подругљиво називан „коначним у датом моменту“. Чекала се прилика да се карта овог дела света почне изнова прекрајати, а мале балканске државе тражиле су ослонац на неку од великих сила која је од њих захтевала најмање жртава.¹⁷⁵ Аустроугарска није имала неке велике и непосредне проблеме на међународном плану, али је њена владајућа елита схватила да су прилике далеко од ведрих јер је констатовала да монархија губи престиж европске силе. Балканско полуострво, прекривено низом политички и привредно слабих и културно заосталих малих држава, чинило се да пружа монархији јединствену могућност.

Пуцњи који су 28. јуна 1914. године окончали живот надвојводе Франца Фердинанда, наследника престола Двојне монархије, и његове супруге, запалили су варницу која је довела до избијања пожара-Првог светског рата. Убиство је отворило кризу, која се није могла решити мирним путем. Пошто је Србија била проглашена за главног кривца, због чега је морала примерно да буде кажњена, Балкан је нужно постао поприште на коме је сукоб почео.¹⁷⁶ Након што се у Београду сазнало за убиство Франца Фердинанда и његове супруге, влада је упутила телеграм изражавајући дубоко жаљење поводом тих догађаја. Прекинуте су све видовданске свечаности и наређена шестонедељна дворска жалост, а влада је изјавила да ће ставити под истрагу сваког држављанина Србије

¹⁷³ Ђ. Карађорђевић, *нав.дело*, 325.

¹⁷⁴ А. Митровић, *Продор на Балкан Србија у плановима Аустро-Угарске и Немачке 1908-1918*, Београд 1981, 80.

¹⁷⁵ М. Екмечић, *Ратни циљеви Србије 1914*, Београд, 1990, 64.

¹⁷⁶ Д. Живојиновић, *Невољни савезници Русија, Француска, Велика Британија, САД 1914 – 1918*, Београд 2000, 13.

за кога сарајевска истрага утврди да има везе са атентатом. То све показује да су представници Србије настојали да покажу добру вољу према суседној великој сили и да нагласе да се ограђују од атентата.¹⁷⁷ И сам Ђорђе осврћући се на тешке дане током јулске кризе, одговорно је тврдио, да ни његов отац, а ни његов брат, који је у то време био вршилац краљевске дужности нису имали никаквог учешћа у атентату.¹⁷⁸ Још једном је била испољена његова ратоборна страна, Ђорђе се жестоко побунио против помирљивих изјава и ставова председника Пашића и његовог брата Александра.¹⁷⁹ Срамни мир, није долазио у обзир, аустро – угарским понижењима морало се стати на крај, сматрао је. Његова огорченост била је проузрокована и минувим догађајима из доба анексионе кризе, која је била и његов лични пораз.

*

Као и претходним ратовима, од првог дана принц се налазио на фронту, уз војску. Међутим, његов положај није био ништа бољи у односу на балканске ратове. Путник, начелник Генералштаба и овог пута није имао распоред за њега, а Александар, регент и врховни командант српске војске није га желео у својој близини. Тако се принц Ђорђе у пратњи одабраних војника и Мике Аласа, као свог ађутанта, после ватреног крштења на Калемегдану¹⁸⁰, нашао и на Дрини, где су на почетку рата вођене одсудне борбе.¹⁸¹

У окршајима који су се почетком септембра водили на Мачковом камену, важној стратешкој тачки, његов храбар продор и јуначко држање зауставио је метак. Принц је одатле аутомобилом пребачен у Крупањ, а потом даље у Ваљево и Ниш ради операције и опоравка.¹⁸²

Ратни дописник париског “Журнала” Анри Барби овако је описао догађај од тог 21. септембра 1914. године:

¹⁷⁷ А. Митровић, Србија у Првом светском рату, Београд 2015, 18.

¹⁷⁸ Ђ. Карађорђевић, *нав.дело*, 326 – 328.

¹⁷⁹ *Исто*, 331 – 333.

¹⁸⁰ Првих дана сукоба док је са војском био у редовном извиђању на Калемегдану лакше је повређен приликом експлозије непријатељске гранате; Ђ. Карађорђевић, *нав.дело*, 353 – 356.

¹⁸¹ М. Поповски, *нав.дело*, 36.

¹⁸² Ђ. Карађорђевић, *нав.дело*, 357 – 359.

“Стигавши у зору из Ваљева, принц Ђорђе је на коњу обишао фронт битке привучен жестином борбе на Мачковом камену и око те позиције. Изненада је, са брда са којег је осматрао и где се зауставио, видео како се српске линије повијају. Непријатељ је већ стигао готово до висине артиљеријских батерија. Ситуација је изгледала безнадежно. За то време, резервни батаљон се није померао, а био је сакривен у неком превоју терена. Принц Ђорђе није оклевао. Подбовши коња, јурнуо је у галопу и стигао испред тог батаљона.

– Шта радите ви овде? – подвикнуо је он.

– Ми смо у резерви.

– Швабе само што нам не узму топове, а ви овде седите прекрштених руку!

– Немамо наређење.

– Где вам је заповедник?

– Убијен је!

– За мном. Ја ћу вам бити заповедник!

Војници су оклевали да крену за непознатим мајором. Да би их осоколио, извукао је сабљу из корица и повикао: Војници! Ја сам принц Ђорђе, син вашег краља! За мном!

*

Након опоравка, Ђорђе се вратио у Београд, како би поново приступио војсци. Ратна срећа се за време његовог опоравка окренула и у новембру почиње повлачење српске војске према југу – престоница је евакуисана 15. новембра 1914. године.¹⁸³

Када је почетком 1915. године званично затражио команду у војсци, као потпуковник који је два пута рањаван и више пута одликован, Александар је одбио да му је додели – био је то први корак у кончном разлазу са братом. По савету свог оца, који никако није могао да утиче на Александрову одлуку, принц Ђорђе одлази у Француску. Србији је тада био потребан сваки војник и сваки официр, осим Ђорђа Карађорђевића.¹⁸⁴

¹⁸³ А. Митровић, *Србија у Првом светском рату*, 18; Ђ. Карађорђевић, *нав.дело*, 365.

¹⁸⁴ Ђ. Карађорђевић, *нав.дело*, 367 – 372; М. Поповски, *нав.дело*, 37.

Са братом ће се срести још једном за време рата, када је отпутовао у Солун, како би покушао да заустави извршење срамне пресуде над једним од највећих непријатеља династије и њега лично. Сусрет у Солуну био је коначна тачка разлаза међу браћом.¹⁸⁵

Принц Ђорђе се у земљу вратио тек 23. марта 1921. године, како би провео последње дане уз свог оца, који је био на самрти. Иако су у земљи били и Александар и Јелена, и Арсен и Павле, најближи сродници које је умирући краљ имао, једино је Ђорђе даноноћно бдио над његовом постељом. Смрћу великог краља Петра неповратно је растурена његова породица.¹⁸⁶

ЗАКЉУЧАК

Овде се наше излагање о принцу незахвалне судбине завршава у нади да смо довољно осветлили бар један део његовог живота и да ће овај рад бити подстицај да се о његовој трагичној судбини каже још која реч.

„Други“ део Ђорђевог живота, који се односи на период непосредно након смрти краља Петра, а који је провео у заточеништву, изолован и заборављен заслужује посебну пажњу, како би се створила реална слика о животу једне од најконтроверзнијих, али најзначајнијих и незаслужено скрајнутих личности наше историје.

Како је некадашњи престолонаследник вишеструко одликован за храброст и жртву коју је поднео за Отаџбину преко ноћи постао државни непријатељ број један? Да ли је принц био луд или само лудо храбар? Како се судбина поиграла њиме и са трона га одвела у тамницу? Како је дошло до тога да један брат буде на врхунцу славе и моћи, а други у предворју пакла, из ког га је ослободио пад династије којој је сам припадао? Како се, он једини, нашао на слободи, у тренутку када је читава породица била у изгнанству? И најважније, како је потомак славних предака, Вожда и Његоша, тако препуштен забораву – питања су на која тек треба дати одговоре.

¹⁸⁵ Ђ. Карађорђевић, *нав. дело*, 376 – 382.

¹⁸⁶ Ђ. Карађорђевић, *нав. дело*, 386 – 388; М. Поповски, *нав. дело*, 49 – 50.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Извори:

- *Балкански уговорни односи 1876 – 1996, 1*, приредио М. Стојковић, Београд 1998.
- Г. Вуковић, *Мемоари*, I – III, (Цетиње Титоград 1984).
- *Глас Црногорца*
- Ђ. Карађорђевић, *Истина о моме животу*, Просвета, (Београд 1969).
- *Мали журнал*
- *Односи Србије и Црне Горе у 19. веку (1804-1903)*, приредио П. Поповић, Београд 1987.
- *Политика*
- *Права*
- *Српске новине*

Литература:

- М. Jovičević, *Vjenčanja na crnogorskom dvoru*, Cetinje 1988.
- М. Popovski, Djordje - Kraljević SHS, Beograd 1980.
- А. Митровић, *Продор на Балкан Србија у плановима Аустро-Угарске и Немачке 1908-1918*, Београд 1981.
- А. Митровић, *Србија у Првом светском рату*, Београд 2015.
- Ана Столић, *Краљица Драга Обреновић*, Београд 2009.
- В. Казимировић, *Црна рука: личности и догађаји у Србији од преврата 1903. до Солунског процеса 1917. године*, Нови Сад: Прометеј 2016.
- В.Латковић, Зорка Карађорђевић, Београд 2008.
- Д. Живојиновић, *Краљ Петар I Карађорђевић – живот и дело: у изгнанству 1844 – 1903. године*, Београд 1988.

- Д. Живојиновић, *Краљ Петар I Карађорђевић – живот и дело: у отаџбини 1903 – 1914*, Београд 2009.
- Д. Живојиновић, *Невољни савезници Русија, Француска, Велика Британија, САД 1914 – 1918*, Београд 2000.
- М. Екмечић, *Ратни циљеви Србије 1914*, Београд 1990.
- М. Jovićević, *Zorna Zorka – Život i smrt najstarije kćerke knjaza Nikole*, montenegrina.net (pristupljeno dana 05.09.2020. godine).
- Н. Ражнатовић, *Књаз Никола и проглашење Милана Обреновића за краља Србије 1882*, Историјски записи 3 (1966).
- Н. Ракочевић, *Политички односи Црне Горе и Србије 1903-1918*, Цетиње 1961.
- Н. Шкерковић, *Црна Гора на освиту 20.вијека*, Београд 1964.
- Н.Јовановић, *Кнез Александар Карађорђевић : (1806 – 1885)*, Службени гласник (Београд) 2010.